

Anmeldelser

Ulrich Hunger: Die Runenkunde im Dritten Reich. Ein Beitrag zur Wissenschafts- und Ideologieggeschichte des Nationalsozialismus. Europäische Hochschulschriften. Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften. Bd. 227. Peter Lang. Frankfurt am Main – Bern – New York – Nancy. 508 sider.

Forf.'s arbejde er blevet til hos professor Klaus Düwel, Göttingen, og antaget som dissertation d. 24. maj 1982. Det er trykt væsentlig uden ændringer. Forf. har foretaget omfattende studier i tidens litteratur og arkiver. Han har udnyttet den omfangsrige litteratur om perioden, og fremstillingen er dokumenteret i et stort noteapparat.

Bogen er spækket med citater; det var »nahezu unmöglich, die Sprache des Dritten Reiches in einem rationalen Argumentationszusammenhang angemessen zu paraphrasieren ... Die zahlreichen Quellenzitate sollen dazu beitragen, diese schwer fassbare Sprache als zeithistorisches Zeugnis nutzbar zu machen und die NS-Ideologie in ihrer Primitivität und Brutalität zu veranschaulichen« (s. 38 f.).

Bogen er inddelt i 3 hovedafsnit: 1. del. I. Die Exponenten der Runenforschung. II. Runenkunde in NS-Institutionen. 2. del. I. Die Vorgeschichte der NS-Runenkunde. II. Die Zeitgenössische Hintergrund: Runologie und Laienforschung von 1933-1945. 3. del. I. Konstituenten der Ideologie. II. Politische Konsequenzen. Desuden indeholder bogen en »Einleitung« og en »Schlussbetrachtung«. Den afsluttes med en fortegnelse over arkivalier, tidsskrifter, NS-tryk og en udførlig bibliografi. Man savner et (selektivt) personregister. Man ville f.eks. gerne kunne se, i hvilke sammenhænge Krause optræder. Men på det tidspunkt, da der blev mulighed for at få afhandlingen trykt, var forf. optaget af sin bibliotekareksamen.

I indledningen gør forf. rede for den store interesse for runerne i 1930'erne. Fra 1935-1942 kom ikke mindre end 13 introduktioner til runologien, og Arntz og Krause udgav videnskabelige værker. Heroverfor stod dilettantisk og okkultisk beskæftigelse med runerne. For fagrunologerne gav den folkelige interesse for runerne en begrundelse for at fremme det videnskabelige studium, som samtidig skulle tjene til at imødegå dilettanteriet (se udtalelser af Arntz og Krause, s. 8 og 9). Der blev arbejdet med runerne i de to NS-organisationer »Amt Rosenberg« og »Ahnenerbe«. I afsnittet »Lage der Forschung« refereres studier over universiteternes forhold under nationalsocialismen. Her har forskellige opfattelser gjort sig gældende. Det er således blevet hævdet, at der hos professorerne var en vis prædisposition for nationalsocialismen. Andre har talt om, at professorerne forholdt sig »positiv abwartend« over for magtovertagelsen og senere tilpassede sig regimet »loyaldistanziert« (s. 17).

De førende runologer var Helmut Arntz (f. 1912) og Wolfgang Krause (1895-1970). Forf. har korresponderet med Arntz og desuden taget et protokollat af en samtale med ham i 1978. Arkivet i hans institut gik til grunde under

krigen (s. 41). Forf. har kunnet benytte »Nachlass Krause«; men såvel i denne som i runcinstituttets akter mangler mange vigtige skrivelser (s. 41). Korrespondancen mellem Krause og Arntz er ikke bevaret (s. 81 note 43). Fælles for Arntz og Krause er, at de vil skabe runologien en status som selvstændig disciplin. Til dette formål vil de hver for sig oprette et institut, og dette førte til en rivalisering mellem dem.

Helmut Arntz studerede sammenlignende, indoeuropæisk sprogvidenskab først i Köln, fra 1931 i Giessen hos Herman Hirt. Den 19-årige Arntz besluttede at skabe en afløser af Wimmers banebrydende værk (1874) om runeskriften, og i 1935 udgav han, 23 år gammel, sin *Handbuch der Runenkunde*, en præstation af den unge forsker. I 1937 fulgte *Bibliographie der Runenkunde*. I 1939 udkom *Die einheimischen Runendenkmäler des Festlandes*, i samarbejde med Hans Zeiss, første bind af en planlagt *Gesamtausgabe der älteren Runendenkmäler*. Arntz fik oprettet et »Institut für Runenforschung« ved universitetet i Giessen (1938/39) og indrettet et »Laboratorium für wissenschaftliche Photographie« samt et runearkiv i sit hus (»Burg Arntz«) i Bad Honnef (s. 57). Institutet udgav et tidsskrift, redigeret af Arntz, 1. hæfte med titlen *Berichte zur Runenforschung 1939* (senere *Runenberichte*).

Det var ikke småting, Arntz havde udrettet i en alder af 27 år. Det har gået hurtigt, for hurtigt mente Krause og Kuhn (s. 59), og han måtte høre kritik. Hans *Handbuch* fik iflg. forf. (s. 45) i det hele og store en positiv modtagelse; men Moltkes kritik var hård (ANF 53): »modenheden mangler, og overblikket savnes«, »naturlig beskedenhed erstattes med en vi-alene-vide-tone«. Moltke har ikke fundet andet positivt end afvisningen af de tyske teorier om runernes oprindelse. Bibliografien blev anmeldt af Bæksted (ANF 54), som påviste en række mangler, inkonsekvenser og unøjagtigheder. Han ironiserer over medtagelsen af L. C. Nielsens digtsamling *Runer paa Vand* og i *Vind* samt tyske, okkultiske skrifter. Krause, der også havde anmeldt bibliografien, bemærker i GGA 1940, 203, at det er lettere at påpege mangler og fejl i et under alle omstændigheder nyttigt værk end selv at præstere et så krævende arbejde. Arntz kvitterede for anmeldelsen: »Besonders herzlich danke ich meinem Rezensenten Anders Bæksted, dessen geistreiche Bemerkungen uns reichlich dafür entschädigen, dass dieser Kritiker selbst nichts Erwähnenswertes zur Runenforschung beigetragen hat« (*Berichte* 1, 35). 1. bind af det store runeværk begejstrede Himmler, der skal have udtalt »Schade, dass der Arntz kein Arier ist« (s. 56). Marstrander skrev i en udførlig anmeldelse, at nordiske runologer hilser det store værk velkomment; men han kritiserer værkets indretning og enkeltheder (NTS 11, 280-333). På det tidspunkt da jeg modtog særtryk af Marstrandens anmeldelse, var jeg sammen med Feist, som har behandlet flere tyske indskrifter, og det var tydeligt, at den gamle germanist ikke nærrede høje tanker om den unge Arntz.

Man har måske nok i Skandinavien haft den forestilling, at Arntz var båret frem af bevægelsen, fordi han udfoldede sig vældigt i 1930'erne og fuldstændig forsvandt fra arenaen efter krigen. Men det var ingenlunde tilfældet. Man får det indtryk, at Arntz i sin ungdommelige fremstormen var uden taktisk sans og politisk tæft (jf. også hans udtalelse s. 45 f.). Han rendte sig gang på gang en staver i livet, men han kom også ud for uforskyldt modgang.

Først ramlede han ind i modsætningen mellem den 'vesttyske' klassiske arkæologi og den nationalistiske 'østtyske' arkæologi (jf. s. 311), repræsenteret af Kossinas lærling Hans Reinerth, der havde tilknytning til »Kreis Rosenberg«. Arntz havde som referent i Deutsche Forschungsgemeinschaft favoriseret den klassiske arkæologi; men efter Reinerths mening skulle »die Römlinge« ikke have en pfennig (s. 47). Rosenbergs folk havde stor indflydelse i DFG, og Reinerth fik Arntz afskediget som referent i 1935. Arntz mistede desuden sit stipendium i 1936.

Det næste var, at Arntz i 1935 blev anklaget for at have fremsat udtalelser, der kunne skade rigseringen og partiet. Han blev ganske vist frikendt af retten af mangel på bevis; men beskyldningen blev ikke glemt; den blev således anvendt som begrundelse for at fratage ham stipendiet (s. 50 f.), og den fremførtes i en skrivelse i 1938 fra SS-Sicherheitsamt til »Ahnenerbe«.

Arntz hævdede i sin Handbuch, at runerne stammede fra norditaliske alfabeter, og afviste kategorisk teorien om en germansk urskrift (»Herman Wirth ist abgetan ... Aber Gustav Neckel möge mir verzeihen, wenn ich mit harten Worten gegen ihn Partei nahm«). Dette faldt ikke i god jord; ljåneteorien betynder, at runerne går tilbage til semitisk skrift (s. 49). Der blev gjort indsigelse af medlemmer i »Ahnenerbe«, der blev advaret mod hans opfattelse af SS-Sicherheitshauptamt (s. 63-67).

Til alt dette sluttede sig det mest skæbnesvangre, beskyldningen for at have en jødisk »Urgrossmutter« (1936). Arntz var overbevist om sin ariske afstamning, men det nyttede ikke (s. 48 f.). Det var et angrebepunkt for hans fjender, der talte både Hans Reinerth og indogermanisten Walther Wüst, kurator i »Ahnenerbe« (s. 50. 51). Arntz's forsøg på at få en passende stilling i Giessen mislykkedes, og hans ansøgninger til andre universiteter førte ikke til noget (s. 54). Arntz søgte støtte hos de 'vesttyske' arkæologer og fik fra 1936 et forskerstipendium fra »Archäologisches Institut des Deutschen Reiches«, der i det hele støttede hans udarbejdelse af bibliografien og hans Gesamtausgabe.

Arntz fastholdt ikke sin kategoriske afvisning af runernes germanske oprindelse, men gav tilslutning til Krauses teori (s. 68-70). Baeseke tvivler på, at det var hans overbevisning (s. 68), og forf. lader stå hen, om et tryk udefra har påvirket ham (s. 70). Det skal dog nævnes, at Arntz i afsnittet »Runenkunde« i *Deutsche Philologie im Aufriss III* (1957) sp. 1555 fastholder denne forklaring.

Ved krigens begyndelse meldte Arntz sig som frivillig, for som han sagde til forf. »at bringe sig i sikkerhed for den fare, som truede ham fra de stadige forespørgsler om hans jødiske herkomst« (s. 58). Under krigen udarbejdede han en helt ændret udgave af sin Handbuch, der udkom i 1944. Den er dateret »Im Felde, den 7. November 1943«, og i forordet oplyses, at de forskellige kapitler er udarbejdet under krigens faser i Rusland. Arntz blev i 1942 udnævnt til ekstraordinær professor i Giessen; men efter krigen blev det ødelagte universitet lukket, og i 1951 fik Arntz ansættelse ved forbundsregeringens presse- og informationstjeneste, og her indehavde han forskellige stillinger (s. 60 f.). Ved en »Wiedergutmachungsbescheid« blev han i 1957 udnævnt til ordinær professor i Giessen med virkning fra 1940 (s. 53); men han kom ikke til at tiltræde.

Wolfgang Krause var uddannet i sammenlignende indoeuropæisk sprogviv-

den skab. Han blev i 1929 professor i Königsberg. Han koncentrerede sig tidligt om runologien. I modsætning til Arntz begyndte han med en række detailundersøgelser, men stilede mod den opgave at skabe en afløser af Jóhannessons Grammatik der urnordischen Runeninschriften (1923), og i 1937 udsendte han Runeninschriften im älteren Futhark. Skønt den var tænkt som en lærebog for studerende, blev den skattet som en uundværlig håndbog. Den fik en meget rosende anmeldelse af Moltke (ANF 56), mere reserveret af Marstander (NTS 8). For at skabe en organisatorisk ramme om en selvstændig tysk runeforskning oprettede Krause i 1936 »Archiv für Runenforschung« (s. 75). I ansøgninger om økonomisk støtte betonedes Krause nødvendigheden af en tysk »Runen-Zentrale«, og han henviste til den store fædelige interesse for runerne (s. 76). I 1937 blev han professor i »Indogermanische Sprachwissenschaft und Runologie« i Göttingen, og institutionens navn ændredes til »Institut für Runenforschung«. Han præciserede de opgaver, som instituttet skulle løse, bl.a. udarbejdelsen af en bibliografi efter fundsteder. Men her gjorde konkurrencen fra Arntz sig gældende. Arntz havde allerede udgivet en bibliografi, han stod i spidsen for den store Gesamtausgabe og havde støtte fra det arkæologiske institut (s. 80). Krause rettede en stærk kritik mod Arntz's videnskabelige kvalifikationer og forfatterskab; kritikken af 1. bind af Gesamtausgabe er »in ihrer Schärfe beispiellos in der Reihe von Arntz-Besprechungen« (s. 82). Også på anden vis angreb han Arntz (s. 82, 83).

Vanskelighederne ved at opnå bevillinger bevægede Krause til at nærme sig »das Ahnenerbe« og ligeledes Sturmbannführer Weigel, hvis bog Runen und Sinnbilder han havde kritiseret skånselsløst (s. 89 f.). I 1940 tilbød han kurator i »Ahnenerbe« samarbejde med runeinstituttet. I en samtale i 1963 med Kater, der har skrevet »Ahnenerbes« historie, udtalte Krause, at han havde haft »schwere innere Kämpfe« og været i tvivl om rigtigheden af sin beslutning. Han hævdede også, at han ikke var orienteret om »Ahnenerbes« organisation (s. 220). Man må antage, at motivet til dette skridt har været at sikre instituttet. Han opnåede et årligt tilskud og fik desuden understøttelse til medhjælp, forskningsrejser og bogkøb. Hans plan om at sammenlægge det nye »Zentralstelle für Runenforschung beim Ahnenerbe« med universitetsinstituttet blev dog afvist af ministeriet. Trods fælles leder, medarbejdere og lokaler blev de to institutter forvaltningsmæssigt adskilte (s. 222 f.). Runeinstituttet i Göttingen består stadig, bibliografien efter fundsted er blevet fortsat, og to afdelinger er blevet publiceret (jf. *Medieval Scandinavia* 2, 1969, 160-62). Medlemskabet af »Ahnenerbe« kunne tjene til at fremme Krauses runologiske forskning; men han så det tillige som sin opgave at hindre udgivelsen af fantastiske skrifter, således et værk om runernes oprindelse (s. 232-35). Han fastholdt sin opfattelse af Wirth, som havde haft tilknytning til »Ahnenerbe« og i hvert fald udadtil støttedes af dette. Det fremkaldte en påtale fra kurator Wüst (s. 235 f.).

Spørgsmålet om runernes oprindelse var kontroversielt. Over for fagrunologernes låneteorier stod dilettanternes opfattelse af runerne som en germansk urskrift; den var begunstiget af de politiske forhold. Det fik Arntz at mærke. Krause fremsatte i 1936 (i tidsskriftet *Alt-Preussen*) den teori, at runerne har en dobbelt oprindelse: som lydtegn er de lånt fra norditalisk skrift, men deres indhold har de overtaget fra »vorruniche Begriffszeichen« (s. 85-93). Denne

teori kan opfattes som en »tilpasning«, og denne tanke kunne bestyrkes af et citat: for germaneren var runerne »Ausdruck seines Blutes, seiner Scholle, seiner Hoffnungen und seiner Sorgen« (s. 88), og forf. skriver i anden sammenhæng, at forskere som Altheim, Schwantes og Krause gik videre, end der var sagligt grundlag for (s. 287 f.); Krause benægter i et brev 1945, at teorien er tendentiøs (smst. note 39). Krause lagde afgørende vægt på denne teori. I *Zum Stand der Runenforschung* (GGA 1943) kritiserer han, at Bæksted ikke nævner den i sin bog (s. 235), og han tager til orde mod skandinaviske forskeres afvisning (Nordén og Moltke; s. 243 f.). Det er et ikke ukendt fænomen, at en forsker kan være påvirket af strømninger i tiden uden direkte at slutte sig til dem. Også arven fra den tyske germanistik kan spille ind (jf. ndf.). Krause forelagde teorien i et foredrag i Selskab for nordisk Filologi i 1950, så helt konjunkturbestemt har den ikke været. Forf. anfører, at Krause kun nævner den i en enkelt sætning i *Die Runeninschriften im älteren Futhark* 1966. (s. 93); men i 1937 var teorien ny, og indledningen i de to udgaver er i det hele forskellige. Og han behandler den i *Runen* (1970) s. 43. Krause havde i sin anmeldelse af Arntz's *Handbuch* kritiseret, at man ikke kunne se, hvis mening der var anført. I GGA 1940, 184 anker Krause også over, at Arntz i *Die Runenschrift* 1938 har optaget hans teori uden at nævne hans navn; men i *Berichte I* (1939) 10 skriver Arntz, at han har inddraget »Krauses Sinnbildforschung«. Nu tog Arntz revanche. Han påpegede, at teorien allerede var fremsat to år tidligere af Hermann Güntert, men ikke nævnt af Krause (s. 90 note 17), og i *Handbuch*² s. 164-67 foretager Arntz en udførlig sammenligning af Güntert og Krause. I afsnittet »Runenkunde« i *Deutsche Philologie im Aufriss*. 2. Aufl. (1967) henviser Arntz til Güntert, ikke til Krause (III, sp. 1867, note 26). I 1. udg. er ingen henvisning.

For Krause var forbindelsen med nordiske fagfæller væsentlig, og han var en af de første, der genoptog kontakten (s. 220 note 2). Den var blevet afbrudt under besættelsen af Danmark og Norge. I 1944 var Krause i København fra d. 10. til d. 24. juli. I en »Reisebericht« udtrykker Krause store betænkeligheder ved denne rejse, fordi danske videnskabsmænd var fuldstændig afvisende over for tyske kolleger (s. 339). Jeg var af det tyske kulturinstitut inviteret til Krauses foredrag, men var ikke til stede. Som nævnt holdt han foredrag i København i 1950. Ved en lidt senere lejlighed var Bæksted og jeg inviteret til at være sammen med Krause og fru Krause på deres hotel. Så vidt jeg husker, ønskede Moltke ikke at komme. Med Norge lå forholdet også vanskeligt. »Die deutsche Sprache habe man während der Besetzung Norwegens zur Genüge kennengelernt« (*Niederschrift Krauses* 5. 2. 1954. S. 339).

Efter krigen skrev Krause en række afhandlinger om Tokharisk, udgav *Westtocharische Grammatik I* i 1952, *Tocharisches Elementarbuch I. Grammatik* 1960. I 1953 udkom hans *Handbuch des Gotischen*. Det kan måske ses i sammenhæng med hans udtalelser i breve fra 1960'erne, at runologien er bragt i miskredit af nationalsocialismen og studiet på det nærmeste uddødt (s. 11). Men i 1966 udgav han i samarbejde med Jankuhn den ny og udvidede udgave af de ældre runeindskrifter, og i 1971 udkom *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*, en afløser af Jóhannesson's *Grammatik*; i 1970 *Runen i Sammling Göschen*.

Runerne var for nationalsocialismen symboler («Sinnbilder») på linie med hagekorset, ikke skrifttegn. Genopvækkelsen af runernes brug var udtryk for »die Selbstbesinnung des deutschen Volkes auf die angestammte Art und die eigenen Leistungen« (s. 96). Runerne anvendtes som emblemer i forskellige nationalsocialistiske organisationer, mest kendt SS-korset med to ss-runer. Det gjaldt navnlig runerne for m, R, s, o, t, i, det var dels ældre, dels yngre runer. De blev tillagt vilkårlige symbolværdier (jf. s. 103. 124 f.), s-runen var »Sigrune« eller »Siegrune«, m-runen (den yngre) var livsrune; den anvendtes som emblem af apotekervæsenet, for en afdeling af sundhedsvæsenet og for fuldkornsrugbrød (!) (s. 101). Videre anvendtes runeformer til bagværk (hagal-runen »Heil«), juletræsdynt og naturligvis kunsthåndværk (s. 104).

Der var tre NS-organisationer, der beskæftigede sig med runer: »Amt Rosenberg«, Himmlers SS og »das Ahnenerbe«.

I 1934 oprettede Alfred Rosenberg »Dienststelle des Beauftragten des Führers für die gesamte geistige und weltanschauliche Schulung und Erziehung des NSDAP«, almindelig kaldt »Amt Rosenberg«. Rosenberg er kendt som forfatter af værket »Der Mythos des 20. Jahrhunderts« 1936. Rosenberg havde kun begrænset magt (s. 108), han måtte konkurrere med mægtigere partiorganer (s. 117). Symbolforskningen blev overtaget af »Ahnenerbe« (s. 117 f.), men man beskæftigede sig fortsat med brugen af symboler, der havde form som runer (s. 118). »So lässt sich von Brauchtum allgemein sagen, dass es der rassisch gebundene, zeitlos sich vererbende Ausdruck der Weltanschauung einer Gemeinschaft ist« (s. 120). Udforskningen af runernes brug havde som formål deres anvendelse ved fester, og Rosenberg gav i 1942 retningslinier for »Gestaltung der Lebensfeiern« og dermed blev runerne indført som officielle fest-symboler (s. 124 f.).

Amt Rosenberg overvågede runeforskningen. I *Deutsche Volkskunde im Schrifttum* 1938 blev publikationer inddelt i »nationalsozialistisch erwünschte und abzulehnende Literatur«, hvad der virkede som partiets officielle stillingtagen. Arntz's *Handbuch* fik en hård medfart: den beskæftiger sig kun med skriftruner, og den er »weltanschaulich bedenklich« (s. 131). Weigels *Runen und Sinnbilder* fik ros. En mellemstilling indtog Krauses *Was man in Runen ritzte* og Reichardts *Runenkunde*, der kritiseredes for traditionel sproghistorisk problemstilling (s. 132; Reichardt blev som jøde tvunget til emigration i 1937, s. 340).

Bestræbelsen for genopvækkelsen af runernes brug i SS-uddannelsen var i høj grad bestemt af Himmlers interesse for germansk forhistorie og religionsvidenskab; i andre partiformationer spillede det germanofile ikke en tilsvarende rolle (s. 135). Himmler hører til de mest gådefulde personligheder i nationalsocialismen med sin blanding af »Rassentheorien, Runengläubigkeit und mancherlei Naturheillehren« (s. 159 f.). I skolingene af SS indgik germansk forhistorie og kulturhistorie, herunder runekundskab. Runerne har gennem årtusinder haft en hellig betydning og er overleveret fra slægt til slægt (s. 135). Umiddelbare vidnesbyrd om den germanske fortid er sparsomme, og genstande med *runeindskrifter* frembyder et velegnet *illustrationsmateriale* (s. 137). For at udforske runernes betydning som »heilige, geheimnisvolle Kraftzeichen« krævedes en »nordisch bedingte Vorstellungsgabe« og en »rassengebundenen

Urgefühl« (Dieckhoff, s. 141). SS-korpsets »Totenkopfring« indeholdt »runetegn«, som tillagdes forskellige symbolværdier (s. 149 f.). Det anbefalede SS-familierne også privat at anvende runetegn på bagværk, påskeæg og gaver (s. 153). Men hvilken rolle runerne i virkeligheden har spillet, er usikkert. Med krigsudbruddet trådte interessen for den germanske kultur i baggrunden.

»Studiengesellschaft für Geistesurgeschichte« »Deutsches Ahnenerbe« blev stiftet i 1935 af Reichsführer SS Himmler, Reichsbauernführer Darré og Herman Wirth (s. 172). Senere kom indogermanisten Walther Wüst til at spille en afgørende rolle, og opgaven udvidedes til at gælde den indogermanske fortid (s. 173). Medlemmerne var dels videnskabsmænd, dels SS-folk, og formålet var både videnskabeligt og kulturpolitisk; men på dette område måtte »Ahnenerbe« konkurrere med andre NS-organer (s. 172).

Runer og symboler indtog en fremtrædende plads. Og her spillede Herman Wirth en afgørende rolle som ophavsmand til den folkelige symbolforskning. Han havde studeret germanistik og historie, blev promoveret i Utrecht 1910 og udnævnt til titulær professor i Berlin 1916. Han var forfatter af *Der Aufgang der Menschheit. Untersuchungen zur Geschichte der Religion, Symbolik und Schrift der Atlantisch-Nordischen Rasse* (1928) og *Die heilige Urschrift der Menschheit* (1931-36). Wirth sammenlignede præhistoriske symboler, ornamenter og skrifttegn fra alle store kulturer. Han sluttede sig til et urskriftssystem, opstået i et nordisk urkulturcentrum, som han henlagde til det nuværende Arktis-område, som han identificerede med det sagnomspundne Atlantis. Alle runer gik tilbage til ældgamle symboltegn, der var gudesymboler, tegn for årets gang. Wirths teorier havde umådelig betydning for synet på runerne i nationalsocialismen. Som leder af en afdeling i »Ahnenerbe« (»Pflegstätte für Schrift- und Sinnbildkunde«) havde han store planer, han tilvejebragte bl.a. på en rejse i Skandinavien en stor samling afstøbninger af helleristninger; men hans kostbare eksperimenter blev standset af Himmler, og han mistede sin stilling i »Ahnenerbe« (s. 193 ff.). I 1980 lykkedes det Wirth at få bevilget millionbeløb til indretning af et forhistorisk museum for Rheinland-Pfalz, hvor hans store samlinger skulle opbevares i en restaureret tiendelade til Burg Lichtenberg. Men der rejste sig en storm af protester, og planen måtte opgives. Se Nachtrag s. 455-58.

Wirth gik ud fra stenalderen, Karl Theodor Weigel gik den modsatte vej. Han var boghandler, men havde desuden besøgt »die Baufachschule«, medlem af partiet 1931. Hans udgangspunkt var »Runensinnbilder« i bygninger: »Die Weltanschauung der Vergangenheit, eng verbunden mit Volk und Rasse, mit Blut und Boden spricht aus ihnen« (s. 207). På rejser fotograferede han »runer« i bindingsværksbygninger. I 1936 blev han leder af »Hauptstelle für Sinnbildforschung«, der finansieredes af »Deutsche Forschungsgemeinschaft«. Dermed havde symbolforskningen opnået videnskabelig anerkendelse (s. 211). Den blev i 1937 indlemmet i en afdeling af »Ahnenerbe« (»Pflegstätte für Schrift- und Sinnbildkunde«) under Wirths ledelse. Weigel opbyggede en samling af fotografier, der i 1943 forenedes med Krauses afdeling (s. 219).

I 1938 oprettedes i »Ahnenerbe« et »Forschungsstätte für Hausmarken und Sippenzeichen« med en »Privatgelehrter« Karl Konrad Ruppel som leder (s. 250). Også disse mærker sattes i forbindelse med runerne og tillagdes symbol-

værdi De opfattedes som udtryk for det germanske slægtsbegreb.

J. O. Plassmann, der var uddannet som germanist, indtog en fremtrædende stilling i »Ahnenerbe«. Hans arbejdsområde var »germanische Kulturkunde«, der omfatter germanistik, forhistorie og »Volkskunde« (s. 238). I beskæftigelsen med runerne var han afhængig af Wirth, men han søgte at give en mere metodisk behandling (s. 241). Han overtog Wirths lære, at den nordiske races mythos er symboliseret i runerne, og udformede den til »eine Philosophie der Urzeit« (s. 242). Han redigerede tidsskriftet »Germanien«, der blev udgivet af »Ahnenerbe«.

Frantz Altheim, der var klassisk filolog og »Althistoriker«, vakte ved sine undersøgelser af klipperistninger i Val Cammonica Görings og Himmlers interesse og blev støttet af »Ahnenerbe«. Altheim mente, at disse ristninger kunne løse runernes gåde, og han opstillede den teori, at kimbrerne før slaget ved Vercellae (101 f. Kr.) havde skabt futharken. Altheims politiske holdning betragtedes med skepsis af parti-instanser (s. 264); men han har i sin forskning tilpasset sig nationalsocialismens anskuelse (s. 275 f.).

I kapitlet »Die Vorgeschichte der NS-Runenkunde. A. Barock, Romantik, Nationalismus« (s. 290-315) tegner forf. den historiske baggrund for nationalsocialismens verdensanskuelse. Det påpeges, at den greb til allerede eksisterende teorier, som den kunne bruge (s. 295). En vigtig kilde til germanerideologien er Tacitus Germania, der blev kendt i det 15. årh. Et interessant essay herom, »Myten om germanerne, dens oprindelse og udvikling«, findes i Franz Blatt, Midt i et sekel (1951; to forelæsninger på Göteborgs Högskola 1944). Opdagelsen af den germanske fortid begyndte i humanismen og fortsattes i barokken. Lohensteins Arminius-roman var et patriotisk værk, der forherligede germanerne (s. 293).

I Sveriges storhedstid udgav Olaus Rudbeck sin fantastiske Atlantis sive Manheim (1679-1702). Sverige var det ældste af alle kongeriger, og al kultur var udgået fra dette land. Det Atlantis, som kendes fra Platon, var Sverige (s. 296). Han er blevet sammenlignet med Wirth. I det 16. og 17. årh. vakte interessen for den nordiske oldtid; »den nordiske renaissance« nåede sit højdepunkt i romantikken og dens dyrkelse af oldtiden. Runerne indgår i nordiske digteres værker (s. 299).

I Tyskland kendtes ingen runeindskrifter, og overleveringen var sparsom. De rige kilder til den nordiske oldtid opfattedes som fælles germanske og toges til indtægt for den tyske forhistorie (s. 298). I Tyskland spillede germanistikken, grundlagt af brødrene Grimm, den store rolle. »Sie hatten zusätzlich entscheidenden Anteil an der Transformation ihres Faches in eine Weltanschauung mit pragmatischen Zielsetzungen. Sie selbst sahen die Germanistik als politische, d. h. nationale Wissenschaft« (s. 303). Den tyske »Germanismus« fik sit karakteristiske præg i tanken om »Volkstum«, tolket som en uforanderlig konstant, der kommer til udtryk i tysk sprog og tysk poesi (s. 304). Med samlingen af riget i 1871 kunne germanisterne se deres ønskedrøm opfyldt. Men nationalismen udviklede sig til chauvinisme, tanken om »Volkstum« til racisme, der som videnskabelig mening nåede et højdepunkt o. 1890 (s. 309). En »tysk forhistorie« blev grundlagt af Kossina efter 1900. Den identificere-

de etniske grupper med kulturprovinser og ligestillede dermed race og kultur (s. 312-14).

De ældste forestillinger om runerne (den yngre futhark) var fantastiske. Johannes Magnus, hvis historie om goternes og sveernes konger efter hans død (1544) udkom i Rom, antog, at runerne var opstået hos sveo-goterne før eller kort efter syndfloden. Olaus Magnus anså runerne for en magisk »Geheim-schrift«, ældgammel, i det mindste ældre end den latinske skrift (s. 295). – Det er påfaldende, at forf. benævner brødrene »Johann Store (Johannes Magnus)« og »Olaf Store (Olaus Magnus)« (måske efter Jaffés dissertation). De kaldes altid Magnus. Deres fader var borgeren Måns Petersson, og indtil i 1530'rne kaldte de sig Magni. Senere kaldte de sig Magnus, under foregivende at tilhøre en adelig slægt Store. – Endnu i 1750 hævdede Göransson, at runerne var opstået i »verdens 2000. år« og lånt til grækere, etrusker og romere. Runeforskningens pionerer er svenskeren Johann Bure (Bureus), der gælder som »der 'Entdecker' der Runen«, og som grundlagde indsamlingen af indskrifter i 1599 (s. 294 f.), og danskeren Ole Worm. Forf. betegner ham som »den Gegenspieler zu Rudbeck« (mindre heldigt, da dennes værk først udkom et halvt århundrede efter Worms). Med sin bog Runir (1636) »begründete er die ernsthafte Erforschung der Runen« (s. 297). Forf. henviser til Gerhard Jaffé, Geschichte der Runenforschung 1937. Rivaliseringen mellem Bure og Worm er behandlet i Carl S. Petersens Litteraturhistorie s. 566. 575 f. 584. 593. I det 19. årh. herskede forskellige låneteorier; kun enkelte holdt runerne for en oprindelig germansk skrift. Wilh. Grimm, der med Über deutsche Runen (1821) har grundlagt den tyske runeforskning, har en udtalelse, der synes at anticipere Neckels Urverwandschaftshypothese (s. 307). Liliencron (1852) foregriber Krauses teori om runernes dobbelte oprindelse. Han skelner mellem »Schreiberunen« og »mystische Zeichen«. Disse var i brug uden at danne et alfabet, men blev optaget i det fra det fremmede lånte alfabet (s. 309).

I afsnit B behandles »Das okkultische Runenverständnis« (s. 315-30). Den blev afvist af nationalsocialismen, men påvirkede dog flere af dem, der i organisationerne beskæftigede sig med runerne (Weigel, Wirth, Ruppel o.fl.). Den går tilbage til Wiener-skribenten Guido von List, der i 1908 udgav »Das Geheimnis der Runen«. De af ham opfundne runenavne var »Keim- und Urworte« i det ariske ursprog og havde en trefoldig betydning (s. 317). »Der Angelpunkt, der in den Runen und Heilszeichen niedergelegten alt-arisch-germanischen Weltanschauung und ihres theosophisch-metaphysischen Erkennens aber beruht in dem klaren Erkennens eines höheren geistigen Seins-Gott« (s. 318). Den runiske »Urwissen« blev forvaltet af »Armanerne«, en lærestand af præster, skjalde og dommere (s. 318). Endnu i dag er runerne iflg. List »'Medien' zum konzentrierten Denken, zur intensiven Meditation« (s. 318). For tiden forhandles her i byen et amerikansk system med 25 runer til meditation!). En række okkulte skrifter udkom i kølvandet på von Lists bog, og hemmelige selskaber blev dannet (s. 318-20). Hans lære satte sig spor i den folkelige opfattelse af runerne under nationalsocialismen (s. 328 f.).

I afsnittet »Der zeitgenössische Hintergrund: Runologie und Laienforschung 1933-45« hedder første kapitel »Die Runologie, kulturhistorisches statt

sprachhistorisches Interesse« (s. 331 ff.). Her behandles Neckels »Urverwandtschaftstheorie« og den magiske opfattelse af runerne. Neckel havde allerede i en afhandling i 1929 forkastet låneteorien og i et skrift om Wirth 1932 udtalt sig til gunst for denne. Iflg. Neckel beroede runernes lighed med norditaliske, latinske og græske alfabeter på fælles afstamning fra en indogermansk urskrift, hvor runerne repræsenterede et ældre overleveringstrin (s. 334). Neckels position som anerkendt nordist var en virksom støtte for den Wirth'ske lære hos lægmandsrunologerne (s. 336).

Om den magiske opfattelse skriver forf. med rette, at den ikke var et specielt tysk fænomen og ikke begrænset til 1930'erne (s. 344). Han fremhæver også, at runemagien i de skandinaviske lande beroede på en interesse for videnskabelig erkendelse, mens den i Tyskland også tog sigte på NS-Emblematikken (s. 345). Det kan tilføjes, at den skandinaviske runemagi gjaldt forståelsen af runeindskrifterne, medens den tyske beskæftigede sig med enkelte runetegns symbolværdi. Forf. giver alligevel i nogen grad et fortegnet billede af fænomenet. Han fremhæver, at Krause i Runeninschriften 1937 ordner indskrifterne efter magiske kriterier, men opgiver denne inddeling i Die Runeninschriften 1966, og at Arntz i Handbuch 1935 havde et stort afsnit »Runen und Magie«, men ikke et tilsvarende i Handbuch 1944 (s. 342 note 43). Det hænger imidlertid sammen med en ændret plan for disse udgaver og betyder ikke et ændret syn på magien. Krause, Runen (1970) fremhæver indskrifternes magiske karakter (§32) og behandler §§ 35-41 »Fluch, Beschwörung und sonstige Magie«. Arntz betoner i afsnittet »Runenkunde« i Deutsche Philologie im Aufriss III (1957), at runerne fortrinsvis er en kultskrift, ikke en brugsskrift (sp. 1554). Forf. anfører fra den skandinaviske runemagi kun Magnus Olsens talmagi i Om Troldruner og Agrells gematri (s. 344 f.). Magnus Olsens afhandling henføres urigtigt til Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab 5, 1932 (her står en anden afhandling af M. O.); den står i Edda. Nordisk Tidsskrift for Litteraturforskning 5, 1916. Man savner en henvisning til Anders Bæksteds udførlige behandling af den skandinaviske runemagi i Målruner og Trolddom, 1952. Både Arntz og Krause bygger på de runemagiske teorier, som Magnus Olsen havde udformet fra begyndelsen af århundredet (herom kan nu henvises til »Runen und Magie«, Frühmittelalterliche Studien, 1985, s. 75-97). Klaus Düwel skriver i brev 4. 12. 1984: »Eine deutsche Runenmagie gibt es meiner Meinung nach nicht. Erst nach Olsens entscheidender Arbeit hat sich ja langsam die Runologie in Deutschland entwickelt und Krause war ihr Haupt von früh an: er hat ganz im Banne Olsens gestanden.« Jf. Krause, Runen §32.

Bogen har undertitlen »Ein Beitrag zur Wissenschafts- und Ideologiegeschichte des Nationalsozialismus«, og i dens tredje del ses runerne som en del af nationalsocialismens ideologi, dens syn på kultur, kontinuitet, historie, videnskab og metode. Nationalsocialismens forestillinger om den germanske fortid havde ikke meget at bygge på, men her var runerne vigtige. De opfattedes som »einzig echtes Überbleibsel der völlig unvermischten Nordkultur« (s. 372). Kontinuitetsteorien, den tanke, at det Tredie Rige er en fortsættelse af den forhistoriske germanske kultur, trods kristendom og påvirkning af latinsk kultur, er problematisk (s. 379 f.). Otto Höfler udkastede en teori om kontinuitetens væsen (s. 382 ff.). Symbolerne blev tolket som udtryk for kontinuitet (s.

384 ff.). Historien er for nationalsocialismen en »Mythos« om det Tredie Rige som en virkeligørelse af historiens mål. Himmler udtalte til Rauschning om forhistorien: »Wir haben bei diesem ganzen zweifelhaften Betrieb nur das einzige Interesse, dass wir das, was wir als Zukunftsbild für unser Volk hinstellen, in die graue Vergangenheit hineinprojizieren« (s. 454). Nationalsocialismen havde brug for videnskabens legitimation, men krævede, at videnskaben tjente dette formål. Den skulle ikke blot spørge efter sandheden, men også efter værdien (Wüst s. 399). Bestræbelse for en forudsætningsløs objektivitet blev afvist (s. 400 f.). Videnskabsteoretikere i NS bekendte sig til den »politiske videnskab«, der var bestemt af den folkemæssige eller racemæssige interesse (s. 402). Videnskaben skulle ikke være verdensfjern, men modtage sine opgaver fra folket og formidle sine resultater til folket (s. 406). Over for den intellektuelle var man skeptisk (s. 407). Den folkelige runeforskning og symbolforskning kunne stå i racelærens tegn (s. 409); men den faglige runologi kunne ikke honorere de folkelige krav (Krause s. 412 f.).

Arntz's og Krauses runeforskning var velkendt og benyttet i Skandinavien. Gennem forf.s fremstilling får vi belyst de politiske forhold, de virkede under. Den folkelige interesse for runerne og nationalsocialismens dyrkelse af den germanske fortid begunstigede runeforskningen, men den skulle være i overensstemmelse med bevægelsens ideer. Arntz's hævde af låneteorien var ikke acceptabel. Gustav Neckel var velkendt som forsker i Skandinavien; men hans »Urverwandschaftstheorie« vakte ikke megen opmærksomhed. I forf.s bog lærer vi baggrunden for den: Herman Wirths fantastiske teorier. De var vel ikke helt ukendte i Skandinavien; men det er først gennem forf.s fremstilling, vi lærer, hvilken indflydelse de har haft. Han har givet en fyldig redegørelse for, hvilken rolle runerne spillede i det Tredie Rige, hvilken betydning man tillagde dem, hvilke anvendelser man gjorde af dem, og at man fandt dem i bindingsværk og husmærker.

Karl Martin Nielsen

*Iørn Piø: Nye veje til Folkevisen. Gyldendal 1985.
344 s. 188 kr.*

Iørn Piøs disputats er en frugt af hans mangeårige medarbejderskab ved udførelsen af Danmarks gamle Folkeviser. Den har også nydt godt af hans sagskundskab som folklorist og arkivar ved Dansk Folkemindesamling. Endvidere er den blevet stimuleret gennem hans tilknytning til Odense universitets Laboratorium for folkesproglig middelalderlitteratur. Endelig må den have fået en vigtig inspiration fra hans udgiverarbejde med de såkaldte skillingstryk. En af afhandlingens teser går ud på at vore gamle folkeviser for en stor del i stedet for at være »folkesproglig middelalderlitteratur« er forfattet af skillingstrykkere mellem 1500 og 1800.

At viserne måske endda for størstedelens vedkommende er eftermiddelalderlige – om end baseret på ældre tradition – er i samklang med viseforskningen i andre lande. I Norden har man på Færøerne vedblevet at producere

tekster til brug for kædedansen. Og i middelaldersværmeriets epoke betragtede J. L. Heiberg og Chr. Molbech viserne som romantisk fjernidealiseret af ridertiden. Et yderligere støttepunkt har været renæssanceadelens interesse for danseviser til brug for dens fester og underholdninger. Heraf slutter Piø at en god del af materialet er produceret af disse adelskredse selv.

Nu var det ikke nydigtede adelsviser som Anders Sørensen Vedel var ude efter at indsamle, men derimod gammel folkelig overlevering. Flere steder i sin Hundredvisebog fremhæver han hvad deri som stammer fra menigmand. Her har Piø set en anden »ny vej« til folkevisen: han udskiller i håndskrifterne de skriverhænder, om hvis tekster Vedel har sådanne bemærkninger, og regner med at de pågældende for det første tillige har *optegnet* teksterne og for det andet har indsamlet *hele* deres materiale fra folkelige kilder. I modsætning til disse »menigmandsoptegnere« (12 ud af 33) står nogle få »adelsoptegnere« i Vedels arkiv, om hvem Piø tilsvarende generaliserer ud fra at nogle af deres afskrifter stammer fra adelig overlevering.

Vi får således på Vedels tid en folkelig og en adelig tradition. Hvor der er *store* variationer inden for samme vises opskrifter, slutter Piø at den går tilbage til middelalderen. Hvor der er *små* variationer, regner han med et tabt fællesforlæg, et adeligt flyveblad eller – oftest – en folkelig skillingsviser. På denne »nye vej« forudsætter forf. tusindvis af forsvundne skillingstryk. De kan have været af høj poetisk kvalitet, men er blevet kastet bort når brugerne havde skrevet dem af eller lært dem udenad. Tilvirkningen af skillingsviser i gammel stil fortsatte til omkring 1800.

Selve genren blev dog ikke opfundet af skillingstrykkerne: de fragmentariske nedskrifter fra før 1500 såvel som sproglige arkaismer og vidnesbyrd om vise-sang og -dans borger for en datering tilbage til 13. århundrede. Men Piø går ind for at primærmiljøet ikke var herregårde og slotte, derimod markederne, hvor omvandrende legere og gøglere har optrådt, bl.a. med deres visekunst. (Sigurd Kværndrup er inde på samme tanke i første bind af den nye danske litteraturhistorie.) Denne kan de have lært fra sig til lokale folkesangere, som – til brug for dansen? – har forenklet strofeformerne fra 4 til 2 linjer. Dette skulle være den oprindelige »nye vej« ad hvilken folkevisen er indkommet og udviklet i Danmark.

Genrens hjemlige historie byder således set på tre produktive miljøer foruden de reproduktive:

1. Markederne før 1500, hvis frembringelser traderedes efter 1500 af bogtrykere og indsamlere (både adelige frem til 1650 og Vedels menigmandsoptegnere).
2. Skillingsviserforfattere 1500-1800.
3. Adelen i 16.-17. århundrede.

Bl.a. via Peder Syv overleveredes viser fra alle tre produktionsmiljøer til almu-en, hvor de optegnedes af 19. århundredes folkemindesamlere. Den hidtil antagne hovedproducent – (lav)adelen før 1500 – reduceres nærmest til nul.

Metodisk går Piø frem sådan at han først søger at indkredse *skillingsvisetraditionen* (fra 2) ved hjælp af bevarede eller afskrevne eller formodede tryk, specielt de originale, for at se hvilke visetyper den foretrækker. Det er forståeligt nok nyhedsviser, men også den historiske sagnviser. Endvidere, lige så

forståeligt, de lange folkebogs- eller krønikeviser. Desuden sensationsagtige viser om psykopater o.l. – Dernæst indkredses den »gamle folkevisetradition« (fra 1) og dens hovedtyper: dels markedssangerens firlinjede viser om sagn-kæmper og danmarkshistoriske helte, dels folkesangerens tolinjede trylle- eller skæmteviser. – Endelig indkredses de nye adelsviser (fra 3) som mere lyriske danse-legeviser, frie parafraser over trylle- og riddervisemotiver; også broderinger på skillingsviser. En del materiale henføres til denne tredje kategori, når det mangler kriterier på at tilhøre de to første – eller fordi det er nedskrevet af Vedels »adelsoptegnere« (altså på trods af hans uvilje mod den art viser).

Det analyserede visestof omfatter 110 af DgFs 539 numre og er udvalgt sådan, at hver vise som regel hidrører fra mindst to af de vigtigste kildegrupper, nemlig a. 16. århundredes adels håndskrifter, b. Vedels arkiv, c. Karen Brahes folio (nu kaldet Margrethe Langes samling med henblik på hendes aktive meddigtning), d. adelsdamehåndskrifter mellem 1590 og 1650, e. de trykte kilder (samt afskrifter heraf i de såkaldte bondeviscebøger) og endelig f. den mundtlige nutidstradition. I øvrigt må man formode at Piø har valgt de viser ud, om hvilke han har fundet stærkest evidens for tilhørighed til et eller flere af de tre produktionsmiljøer. Dog synes han ikke at nære tvivl om at en fortsat analyse af det resterende materiale vil bestyrke hans teorier. Slutfordelingen på de tre kategorier viser sig at blive den at halvdelen tilhører skillingsvisetraditionen, en tredjedel adelsvisetraditionen og blot en sjettedel den gamle folkevisetradition.

Disse ret opsigtsvækkende resultater – der også indebærer nydateringer af en række klassiske viser – *hvilke dog for en stor del på ubevislige postulater, hvis overbevisningsevne fremtiden må afgøre.* En rad af arbejdshypoteser, »antagelser«, er sammenfattet i den vigtige indledning til analyseafsnittet (s. 59, uheldigt nok udfaldet i indholdsfortegnelsen) og sammesteds uden videre ophøjet til »grundsætninger« eller aksiomer. Slutafsnittet – kaldet »Folkevisens mange ansigter« – er et flot eksposé, udkastet med fri hånd, over genrens tænkte udviklingsforløb.

Adskillige indvendinger blev allerede fremsat, da afhandlingen kom under krydsild fra syv opponenter på Odense universitet.

(1) Angående *menigmandshypotesen*. Vedels udtryk fra fortalen 1591 om at visse viser »har været gangs iblandt den menige mand« udlægger Piø (s. 33) med støtte i Palladius som gældende bønder og borgere modsat adel og gejstlighed. Imidlertid bruger Vedel i sit programskrift om den danske krønike samme vending om publikum for sin påtænkte Danmarkshistorie (anført s. 30). Menigmand kunne vel ganske simpelt betyde almenheden.

Men selv om det skulle omfatte det jævne folk, er det jo ikke givet at udbredelsen her tillige indebærer tilblivelsen i almuen. Samme ræsonnement kan anlægges for Vedels »menigmandsoptegnere«, forudsat at hans skrivere har fungeret som optegnere, og hvis ellers de måtte have samlet alle deres afskrifter herfra.

Endelig må adelens samtidige optagethed af at indsamle viser forekomme ejendommelig hvis det blot skulle dreje sig om markeds- eller almueprodukter. Naturligere ville det være med frembringelser af adelslægternes egne standsfæller og forfædre; vi kender jo bl.a. samlersken Anna Krabbes genealogiske interesse. At viserne derefter er sunket ned i almuen som »gesunkenes Kul-

turgut«, er en proces som Piø selv fuldt ud godtager for de senere digtede adelsviser fra 1500- og 1600-tallet.

(2) Angående *markedssangerhypotesen*. Som en hovedkilde til denne angives Walter Salmen: *Der fahrende Musiker im europäisichen Mittelalter* 1960, på hvilket grundlag forf. har konstrueret et udbredelseskort (s. 298, desværre med uforklarede signaturer). Men som titlen siger, omhandler bogen de omvandrede musikanter, og den rummer yderst lidt om Skandinavien. Tænker man sig nu et middelalderligt markedsmiljø à la Brueghels maleri fra 1660 (gengivet s. 277, et udsnit på omslaget), der har været præget af gøgl, tummel og skrål, forstår man vel at det første fornødne for en visesanger måtte blive at påkalde sig opmærksomhed. Det kunne være sket med, hvad Piø kalder »reklamestrofen« (s. 276: »Vil I lytte og høre,/ jeg vil eder kvæde en vise« – litterært udfoldet eksempelvise i indledningen til Chr. Winthers *Hjortens Flugt*). Når den kun sjældent er overleveret – som i nyhedsvisen om Christian II i Sverige – antages det at være fordi den var unødigt udenfor markedssituationen. I hvert fald må det publikum, som markedssangerne henvendte sig til, have været overvejende folkeligt. Og nogen kædedans af den art som de gamle viser beskriver i syngesituationen – og som ses på Ørlevfrisen – kan næppe være foregået dér. Hypotesen bortser altså for det første fra de middelalderlige vidnesbyrd om danseviser i stil med de franske caroles. For det andet negligeres genrens hele karakter af overklassefænomen. Ikke alene dansemoden, men visernes fremherskende miljø, sprog og formelbestand (hvoraf meget er fundet tilfælles med Eufemiasviserne) er aristokratisk. Det samme gælder deres ideologi: de høviske æresbegreber, den ridderlige kodex, slægtsfejdnernes selvtaget. En del kunne forklares ud fra underklassens forgæbelse i at høre om højere stænders adfærd, som i senere tiders triviallitteratur fra folkebøgerne til kioskromanerne. Dog er middelaldervisene ikke trivialia, de er ofte forfint digtning, ikke mindst elskovsviserne, hvor man har sporet indvirkning fra kvindekultur og minnesang (Frandsen, Hildeman). Herudfra er det ganske naturligt at de ældre adelsviser fortsattes af yngre efter 1550, både som viderebrodering og som nydigtning (hvad Piø kalder »fruerstueviser« med lyriske indslag fra østnordisk minnesang, s. 288 og 289.)

I en artikel i nærværende tidsskrift har Lise Præstgaard Andersen foretaget en sammenligning med de britiske ballader og konkluderet:

I England regner man stadig med, at engelske folkeviser faktisk er en folkelig genre, og man fortolker forekomsten af fornemme damer og riddere som et udslag af de lavere klassers ønskedrøm om højere sociale lag. De danske folkevisers mere udførlige billede af stormandsliv og -moral, som er ret enestående inden for den europæiske folkevisetradition, kan dog næppe bortforklares på denne måde.¹

Denne konklusion må endnu stå ved magt. Og vil man efterspore viser med decideret folkelig oprindelse, er det påfaldende få. De fleste er skæmteviser (hvoraf nogle skulle danses, hvad der som før nævnt kunne pege bort fra markedsmiljøet). Nogle er anti-adelige som DgF 189 »Mø værges æren«, 317 »Bønderne dræber hr. Tidmand« om drabet på en skatteopkræver eller politiske vidnesbyrd om de jævne klassers syn på dronningerne Dagmar og Bengerd og Christian II. Der er enkelte trylleviser som 45B »Bonden og havfruen« og

52 »Trolden og bondens hustru« (sml. Piø s. 175, 236), endvidere lokaliserede legendeviser som de svenske om helligkilder. Vil man hævde at en mængde folkeligt visegods er udvist af DgF eller ligefrem forsvundet i tidens løb, nærmer man sig det samme argumentum ex nihilo som Piø anvender i forbindelse med skillingsstrykkene.

(3) Angående *skillingsviseshypotesen*. Ifølge denne har skillingsstrykkerne udgivet markedsviserne og forfattet nye i samme stil. Det forudsætter, at »der er gået tusindvis af disse folkelige tryk tabt« (s. 10). Man må spørge sig om der har været tilstrækkelig trykkeri-kapacitet og – i hine analfabetiske tider – afsætningsmuligheder for en sådan strøm af tryksager. Der kendes kun ganske få trykkerier i disse tidsrum, provinsen indbefattet. Men her må boghisterikere ytre sig. Under alle omstændigheder har læsefærdigheden været stærkt begrænset i de sociale lag til hvem skillingsviserne skulle henvende sig. Teorien tillægger også deres producenter betydelige digteriske evner, når hovedmassen eller mindst halvdelen af vor folkeviseskat skal tilskrives dem.

(4) Angående *variationshypotesen*. Som anført er det en hovedbegrundelse for antagelsen af skillingsviserforlæg i det enkelte tilfælde, at der er få og små variationer mellem opskrifterne. Dette er vel ikke nogen nødvendig forudsætning i en overleveringsmasse der er så stærkt præget af tilfældigheder. Hvis man vil gå ind på Piøs fantasier om de omvandrende markedssangere, kunne sådanne lige så vel lære enslydende viser fra sig over et geografisk stort område. Og når de små variationer tilhører et geografisk lille område, kan den lokale mundtlige tradition være tilstrækkelig forklaring (som i de af Evald Tang Kristensen afsøgte jyske herreder; f.eks. DgF 378 EFGH s. 165).

(5) Angående *karakteristikken af enkeltviser*. Her må forskningens specialister tage stilling til kategorisering, datering m.v., herunder et par tilfælde af forfatterbestemmelser: Niels Ebbesen-visen tillægges Christiern Pedersen og Agnete-visen udgiveren Winding o. 1780.² Umiddelbart skal blot indvendes at sansen for de æstetiske kvaliteter undertiden kan svigte. Et klenodie som *Ebbe Skammelsen*, der af Jens Kruuse i sin tid blev indlemmet blandt de tredive ypperste værker i verdenslitteraturen,³ kaldes »en kontant syngt-fortalt røverhistorie af allerenkleste art« (s. 11). *Torbens datter*, som med sin lakoniske tragik har gjort et arkaisk indtryk af tidlig middelalderlig poesi, regnes for sammensat af kendte formler ved en fingernem adelsdame fra nedskrivningstiden 1622 – skønt adelsdamerne ellers gerne udbroderede de gamle forlæg. *Agnete og Havmanden*, hvis dobbeltkonflikt for de to hovedpersoner har grebet digtere fra Baggese og H. C. Andersen frem til Jytte Borberg (»Rapport fra havbunden« 1978), betragtes som en slags parodi på Ewalds Liden Gunver, »en satirisk vise der laver lidt grin med borgermusikken« (s. 145). Det er især fordi folkloristen aldrig har mødt mage til havmand. Sådanne nænsomme og følsomme naturvæsener, der længtes mod menneskeverdenen, var nu ikke ukendte på tærskelen til romantikken.⁴

Man vil forstå, at Piø selv i nogen grad er ude på at lave – om ikke grin med borgermusikken, så i hvert fald røre i andedammen, og dette er for så vidt prisværdigt og dristigt. Hans afhandling udgør et ambitiøst forsøg på at tage hele den danske viseoverleverings proviensproblem op fra grunden. Hans løsningsforslag har interessante og vidtrækkende perspektiver. Dertil kommer at

bogen fremtræder med tillokkende ydre, læservenligt affattet og smukt illustreret. Den vil blive debatteret og tvinge til gentænkning og vel også nytænkning af de mange – i sidste ende uløselige – problemer omkring vore folkeviser.

PS. Af hensyn til læsere, der måtte detailranske bogen, skal påpeges nogle unøjagtigheder i talangivselserne. Af de 33 skrivere i Vedels visearkiv ifølge s. 32 spalte 1 (11 + 9 + 13) kategoriseres på s. 36 de 26 (3 + 12 + 11), men ikke de 7 resterende. S. 37 sp. 1 skal skriveren Sv[aning] I 4 være II 4 (ligeledes s. 302 sp. 2), og sammesteds må Vedels egne indførsler opgøres til 10 (i stedet for 9), hvoraf 8 fra DgF (i stedet for 2). På s. 59 sp. 1 er det gådefuldt hvad de »atten af analyserne« henviser til. S. 60 sp. 1 skal de »nitten valgte viser« være tyve, og den »fjerde« den femte. S. 302 sp. 2 fornedes skal DgF 19B have tilføjelsen »menigmand« i lighed med de to foregående. S. 317 gælder note 28 den første af Holzapfels to publikationer fra 1980, og s. 321 i note 27 er Vintens publikation fra 1973.

Noter

1. *Danske Studier* 1978 s. 36. Ræsonnementet fremsættes i forbindelse med en drøftelse af Lajos Vargyas' bog *Researches into the Medieval History of Folk Ballad* 1967. Hverken bogen eller artiklen er medtaget i Piø's litteraturliste.
2. Sml. nærmere om denne litterat i doktorandens bidrag til *Hvad Fatter gjør ... Essays tilegnet Erik Dal* 1982 s. 367.
3. Jens Kruuse: *Mesterværker* 1955 s. 92.
4. Sml. fx Hans Midbøe: *Romanikkens balladediktning* 1946 (der bl.a. behandler Agnetegruppen).

Mogens Brøndsted

Erik A. Nielsen: Holbergs komik. Kbh. 1985. 462 s. 264 kr.

Lad os i den anmeldte bogs ånd begynde anekdotisk. En eftermiddag i begyndelsen af forrige århundrede talte Oehlenschläger og Steffens sammen om den danske historie. Steffens udkastede med vant livfuldhed og energi et vue over Danmarkshistorien og opholdt sig derunder udførligt ved Gorm den Gamles fader, Harald Blåtand. Da han måtte pausere for at trække vejret, brød Oehlenschläger irriteret ind og erindrede om, at Harald var søn af Gorm, ikke omvendt. Steffens replicerede, rød i hovedet, meget opragt og med inderligste indignation: »Hvad det da videre havde at sige? Om det talte nogen Idee ud??« Oehlenschläger kunne ikke hitte på et svar og måtte finde sig i at blive kaldt smålig og bornert.

På en måde havde de begge ret. Steffens kunne se bort fra småting som to generationers kronologi, når det drejede sig om at udlede og overskue ideen i historiens gang. Oehlenschläger måtte i forbindelse med den vidtløftige omtale af en enkeltperson fastholde dennes nøjagtige historiske placering. Denne anekdote, fortalt (partisk) af Oehlenschläger i et brev til H. C. Ørsted den 11. august 1807, melder sig i hukommelsen ved læsning af disputatsen »Holbergs komik« af Erik A. Nielsen (herefter EAN).

EAN træder nemlig nærmest frem som en sen fortsætter af store Steffens'ske perspektiver. Han repræsenterer en videnskabelig retning, der, i reaktion mod den relativistisk-historiske og empirisk funderede positivisme, vil ophæve subjekt-objekt-tænkningen. Modet i at satse på et værk placeret monumentalt uden for rammerne af disputatsinstitutionen og tilmed investere sin private personlighed i projektet og fremstillingen er sympatisk. Det samlede resultat svarer dog ikke ganske til ambitionen, hvorved provokationen mister i styrke og virkning. Årsagerne hertil kan søges i Oehlenschlägers diagnose af Steffens. Den personlige »Veltalenhed« eller rettere »en flydende Ström af Paradoxer« kildrer vel i førstningen, men afslører sig hurtigt som en gentagende jargon, og »Vittigheden« – på moderne dansk intellektet, åndrigheden – fremdrager vel evige modsætninger såvel som ligheder i det forskellige overalt, hvor det er belejligt, men også den bliver gentagende facon uden »Fylde, Bevægelighed og Blomstren«, – kort sagt: »Den hele Verden er kun til for at han kan construere den« (Breve fra og til Oehlenschläger 1798-1809, II, 1945, s. 275).

Det skal indrømmes, at den opgave, EAN stiller sig selv, er meget vanskelig, ja måske umulig at løse. Det er svært nok at analysere og beskrive komik, så den ikke afgår ved døden. EAN vover pelsen og vil kombinere undersøgelsen af det komiske hos Holberg med en skildring af hans digteriske udvikling i årene 1718-27, ofte ved hjælp af »formuleringer og synspunkter, som senere tiders kunstnere har fremført uden mindste tanke på Holberg« (s. 38). Han søger ikke at finde nyt materiale fra Holbergs umiddelbare fortid eller fra hans samtid til sin forståelse, og han afviser at behandle Holberg-teksterne i en historisk-kronologisk årsagsfølge. Det bliver således en ahistorisk historie; målet er et Røntgenfoto af forfatterskabet under den poetiske raptus, fremkaldt ved sammenligning med en række ideer fra Aristoteles til i dag om digteriske genrer og deres udfyldning. Og dog er der alligevel en form for historisk greb, idet Holbergs værker i det valgte tiår siges at afspejle en generel organisk vækst fra satire og epos over komedier og lyrik til selvbiografi (s. 23 ff.), en helt Hegel'sk tanke (s. 179). Det står hen, hvad man skal stille op med den i sidetal betragtelige rest af Holbergs øuvre.

»Holbergs komik« er i dobbelt forstand en modsigelse. Den drøfter Holbergs komiske udtryksverden for at kassere den, og den indskrives i den akademiske disputatstradition med afvisning af dennes herskende forestillinger om empiri. Det sidste først (og også sidst).

Bogens videnskabelige modverden, den metodebevidste positivisme, anerkendes på et vist niveau som præget af »stor arbejdsindsats og nøjagtighed«, filologisk akribi og nyttig kommentering af tekstlige relationer. »Faktisk er påvisningen af en kilde eller et forlæg jo også et resultat«, skriver EAN noget modvilligt (s. 38). Men sidst i værket sætter EAN positivismen på plads: den absolutte pointe i Holbergs isnende distancerende komik er – bl.a. i lyset af Foucaults »Galskapsens historic« i norsk oversættelse – nært beslægtet med »den forestilling om en objektiv og udeltagende forsker, som var den dybeste, mytelignende figuration i hele den positivistiske videnskab. Kløften mellem iagttagelse og genstandsverden bevogtedes dér af helt tabulignende sanktioner og berøringsangst« (s. 389). Klare ord, men hvem skydes der egentlig på ud over en figuration i EANs eget indre? Lider Holberg-forskere som Georg

Brandes, Hans Brix, Vilh. Andersen af manglende personligt engagement? I hvert fald gør EANs sparsomme brug af og forholden sig til Holberg-forskningen det vanskeligt at fastslå, om han har ret i sin mytologi om positivismen. Har han ikke fundet Holberg-forskningen værd at beskæftige sig videre med, eller har han sat sig ind i det hele uden at finde meget anvendeligt stof?

Hertil kommer, at EANs metode ikke forekommer tilstrækkeligt afklaret og tilstrækkeligt konsekvent anvendt til at overbevise om fordelene ved et paradigmeskifte. Bedømmes »Holbergs komik« på traditionelle disputatskriterier, står kapitlerne om »Peder Paars« i lys af Æneiden og Vergil-forskningen (s. 45-115) og »Metamorphosis« i lys af Ovid og Ovid-forskning (s. 334-377) stærkest. Her gives med belæsthed, original kombinationsevne og den fortolkningstekunst, EAN er kendt for, en række spændende synspunkter på Holbergtekster, der ikke (mere) hører til almindendannedes pensum. Desværre kan disse gode kapitler ikke frikendes for en vis berøringsangst over for selve teksterne. Konklusionerne af de enkelte, udmærket påfundne og formulerede undersøgelser – at »Paars« og »Metamorphosis« henholdsvis vellykket og mislykket angriber den latente ideologi i forbillederne – virker som draget hen over hovedet på Holberg eller på (for) stor distans fra posten hans. Især i »Paars«-afsnittet forsvinder teksten, så ræsonnementerne lige så godt kunne have bygget på Cervantes eller andre litterære koryfæer, som inddrages. Paars' parodiske taler nævnes, men det bliver ikke til egentlige tekstanalyser (s. 60, 72). Man kunne have ønsket en mere tekstnær holdning til stoffet og havde da gerne undværet de kompendiøse udredninger af Vergil- og Ovid-forskningen, som i bedste fald er notestof. Den indføling, EAN med rette påberåber sig som et legalt instrument i litteraturforskningen (s. 35), mærkes ikke meget i hans omgang med teksterne. Den isnende distance til alt, som EAN bebrejder komikeren Holberg såvel som de positivistiske forskere, opretholder han selv i vidt omfang over for sit valgte emne. Han kommer ikke ret på talefod med Holberg, hvis natur og tid da også ligger fjernt fra hans egne forudsætninger. Sent i fremstillingen vedgår EAN, at det gennemgående tema er en modernistisk tolkning af græcitet (s. 399). Måske ikke det frugtbarste udgangspunkt for en Holberg-studie.

Den overskuende og ensidigt idésøgende analyse af Holbergs komik bliver navnlig en svaghed i disputatsens komediekapitler. Her betaler EAN omkostningerne ved ikke rigtigt at ville vide af sine forgængere i forskningen. Den eneste ældre all-round fremstilling af den Holbergske komedie, Olaf Skavlans endnu læseværdige »Holberg som Komedieforfatter« (1872), er ikke med i hans litteraturliste. »En egentlig genanalyse af Holbergs komedieform er underligt nok aldrig foretaget«, mener EAN (s. 21). Hvad »egentlig« er kan naturligvis altid diskuteres. Men hvis EANs komedieafsnit, med udgangsbasis i en rekonstruktion af Aristoteles' tabte behandling af komediegenren og hovedstykket i en eksemplarisk analyse af (den s. 208 indrømmet utypiske) »Mascarde«, skal gælde for »egentligt«, må det være tilladt at luften skepsis. Ville EANs inddeling af komediestoffet i undergenrer – forsynskomedier, tilfældighedskomedier, intrigantkomedier og restgruppe (!), ordnet i en bevægelse fra kult til anarki – og figurtyper i den fastholdte afstand til teksterne (og opførelsernes) materialitet ikke falde ud på samme vis ved f. eks. Wessels, Heiberger-

nes, Hertz' og Hostrups komedier? Det særligt Holbergske, som den i litteraturlisten helt unævnt Vilh. Andersen søgte at indkredse, demonstreres intet sted i sin fylde, bevægelighed og blomstren.

Komedierne berømte festivitas bliver væk mellem EANs fingre. Skellet blottes med de ubarmhjernt benede intriger og de ondskabsfulde, ja dæmoniske (s. 249 og 261) manipulationer, men af kød og blod – den sanselighed, EAN ellers priser – bliver ikke engang enkelt(s)cener levnet. EANs intrigererater ligner rapporter om politiske afvigere eller psykiatriske tilfælde. »Erasmus Montanus« bestemmer han til at handle om et »mytisk generationsskifte, forbundet med fadermord og med tilblivelsen af en ny synssans, der forvandler de gamle til de blinde« (s. 298). Læseren må nu og da rekreere sig på denne hårde kost ved at nippe til et par sider af en Holberg-komedie tilfældigt opslået for at erindre sig selv om, at Holberg var morsom. Holbergs ordkunst i replikvekslinger og monologer er så godt som uomtalt og i hvert fald uanalyseret, skønt netop Holbergs formuleringsevne i den komiske situation har gjort ham til en af vore hyppigst citerede forfattere.

EAN kritiserer i sin indledning Holbergs komik for at mangle alvorlig respekt for menneskelige fællesskaber (s. 28). Holbergs sans for det fællesskab, der hedder det danske sprog, og det fællesskab, der hedder teatret, har EAN til gengæld kun ringe sans for. På en måde herser EAN med Holberg ganske som hans ukammerater, de marxistiske ideologikritikere, i 1970'erne hersede med det meste af den danske litteratur. Missionsviljen, forkyndelysten og trangen til utopi er den samme, men sigtet er unægteligt et andet hos EAN.

Den overordnede formel for Holbergs komik bliver hos EAN den negative og straffende latter, tjenlig til at holde sindet koldt og seksualitet og sanselig livsudfoldelse i det hele taget nede. Og den latter er efter EAN ikke tilladelig: et *Man lache nicht!* svæver over hans Holberg-opfattelse. EAN beskuer Holbergs komik i dens begrænsninger, forstået som afvigelserne fra antikkens sundt forløsende kultiske komedie. Bogen ender derfor negativt: Holbergs latter er en straffende og dæmonfordrivende kraft og spærrer adgangen til »den gamle og mere harmonisk-rytmiske latter, der i dybere forstand genskaber den menneskelige livskraft« (s. 402).

I fremstillingen af en modverden til den Holbergske komiske bevidsthedsform, et alternativt svar på det Modernes problem, så førsteopponenten Johan Fjord Jensen ved den mundtlige handling på Københavns Universitet den 31. maj 1985 afhandlingens originaleste bidrag og store fortjeneste (jf. Kritik 73, 1985, s. 121). Noget klart begreb om de komedier, Holberg burde have skrevet, udvikler EAN dog ikke (af forståelige grunde). Ud fra det besynderlige synspunkt, at Holbergs komedier, »om noget« (s. 206), må byde sig til som egnet emne, når forståelsen af kunst som religion, rite og kult (i henhold til bl.a. Nietzsche, Susanne K. Langer og Northrop Frye) skal indføres i dansk litteraturvidenskabelig praksis, gives vink og forventninger om en kultisk komedieart, cyklisk tempereret af årets vækstrytme (antikken), med dionysisk livsfølelse (Nietzsche) og med økologisk balance mellem kropslighed og åndelighed (vist EANs egen filosofi). Hertil må enfoldigt indvendes, at intellektualiseringen af ikke blot komedien, men af hele tilværelsesstolkningen er accelereret lige siden den græske oldtid, så den allerede på Holbergs tid var verdenshi-

storisk uomgængelig. EAN sammenholder uden historiske skruller med hensyn til det mellemliggende den saftige kultikomik i antikken og Holbergs Grøn-negade-tekster for derpå at kassere den hypokondre og altid skrantende mandsling. Det er uhistorisk ræsonneren, når EAN med (sin rekonstruerede) Aristoteles fastslår: »Komediens mythos er altså en myte om fællesskabet og bringer den enkelte på rette plads inden for mytens kollektiv« (s. 212). Her afviger ikke alene Holberg, men vel også den meste komik siden Shakespeare, – det morsomme ligger ikke i den lykkelige (og som oftest konventionelle) slutning, men i de forfærdelige yderpunkter i udviklingen frem hertil (jf. det fortræffelige Villy Sørensen-citat s. 165), og fra Holberg til Tati er det de ensomme, outsiderne, der kommer os til at lee.

At komedien i moderne oplysningstid skulle være rituel og kultisk er næppe faldet Holberg eller hans tid ind. Den religiøse og sociale kontekst var jo også ganske forskellig fra de gamle grækernes. Holberg bruger ordet *cultus* om leve-måde, kultur (f. eks. Sammenlignede ... Helte-Historier, II, 1739, s. 24). Ordet *kultisk* er ikke registreret i den nye Holberg-ordbog. Nærmest kommer i alfabetet ved opslag under *c* verbet *cultivere*, som han bruger for udryddelse af barbari, og under *k* substantivet *Kulsvier-Philosophie* (hvis definition anbefales til eftertanke). Anskuelsen af Holbergs komiske forfatterskab under en kultisk synsvinkel bidrager kun negativt og indirekte til en forståelse af hans komik. Til gengæld er begrebet centralt for forståelsen af EANs kritisk-essayistiske forfatterskab. Dog, denne bog hedder jo »Holbergs komik«.

Skønt den gældende disputatsforordning ikke fordrer teser, har »Holbergs komik« ikke færre end seks af arten: De kan opsummeres: 1) Holberg udvikler sig ved kraftigt voksende selvrefleksion, indkapsler sine passioner og udbygger sin forstandsevne; 2) Holberg har en kunstnerisk logik i rækkefølgen af anvendte digteriske genrer, samt som undertese: Aristotelisk dramaturgi er i Danmark misforstået p.g.a. fejltolkningen i fransk klassik; 3) Holberg vibrerer mellem klassicisme og anti-klassicisme; 4) Holbergs dannelsesproces svarer på afgørende punkter til udviklingen af tidens civiliserede, selvbeherskede, oplyste borgerlige menneske; 5) Holbergs latter er opdragende, straffende og i sidste omgang kropsløs og usolidarisk; 6) Holbergs moralske problem lader sig ikke løse, og hans værker må forblive modsigelsesfyldte udtryk for oplysningens dialektik. Tese 1, 3 og 4 overrasker ikke og findes mere eller mindre til stede allerede i Brandes' Holberg-bog fra 1884; tese 6 er nærmest en konstatering af den stillede opgaves uløselighed. Tese 2 og 5 er EANs væsentligste og interessanteste bidrag til Holberg-forskningen (og som sådanne drøftet i de foregående afsnit). En 7. tese er selve afhandlingens komposition (jf. s. 22 ff.). Hertil kan føjes en 8. og endnu mere konsekvensfyldt: det forskende og (bc-) skrivende subjekt er ikke blot som tilstræbt gledet ind i og forenet med (en del af) objektet, men har rent ud overvundet objektet ved at være klogere på livet end dette. Det er suverænt EAN, som bestemmer, om »en egentlig inkarnation« (s. 29), »en egentlig genreanalyse« (s. 21) osv. har fundet sted. Der lægges meget lidt op til diskussion.

I sin duplik til Fjord Jensens trykte opposition i »Kritik« 73 skriver EAN, at disputatsen er en bog om tanken og lykken, hvor den traditionelle akademiske forskning koncentrerer sig om tanken og kun meget sjældent fører lykken på

tale (s. 147). Udsagnet lyder helt J. P. Jacobsensk, men er i duplikken belagt med henvisninger til Sophokles, Erasmus af Rotterdam, kvindebevægelsen, Swedenborg, Byron og – klimaks og triumf! – Grundtvig. Efter disputatsens stikord-register synes EANs lykkebegreb at omfatte: en altfavnende tilfredsstillelse, jubel, lyskraft, uafviselig livsbegærlighed (jf. især s. 312). Rent bortset fra det akademisk u håndterlige i en sådan kultisk definition: kan Holberg ikke have oplevet dette under udformningen af sin såkaldt straffende latter, altså sin kunst? Udtalelser af ham tyder kraftigt på det. Måske bliver han hos EAN lykkeløs på grund af det anakronistiske græske lykkebegreb, der trækkes ned over ham.

En disputats har selvsagt krav på at blive bedømt og karakteriseret på sine egne præmisser, for så vidt de kan kaldes videnskabelige. I humanistiske fag er der en liberal fortolkning af videnskabelighed. Disputatsbekendtgørelsen opererer klogeligt med begrebet, som om alle var enige om det, hvad alle ikke er.

EANs videnskabelige redskaber er først og fremmest Analogi og Association og på udtrykssiden som følger heraf Metafor, Aforisme (subs. aforistisk anvendt citat) og Anekdote.

Analogitænkning kan være givende. EAN behersker den perfekt i afsnittet, hvor han søger at rekonstruere Aristoteles' tabte skrift om komedien (s. 194-208). Mere end en hypotese kan resultatet dog ikke blive, og udbyttet af at sammenføre denne Aristoteles og Holberg er derfor problematisk. Definitionen af Analogi (ensdannethed) leverer EAN i øvrigt først for alvor i duplikken til Fjord Jensen: analogi er en tankeform, der fuldbyrder oplysning i et andet tankeelement end den rendyrkede oplysningsaktivitet, en modforestilling til den fuldstændige instrumentalisering af sproget, en tanke med varme i sig, uden berøringsangst, en anskuelse af virkeligheden selv i dens levende mangfoldighed, en formulering af den beslægtethed, der kan opleves mellem i øvrigt selvstændige og i andre henseender forskelligartede fænomener, en kærlighed til virkelighedens virkelighed (Kritik 73 s. 150). Denne oprigtigt forkyndende, varme og næsten evangeliske tale giver dog ingen regler for videnskabelig brug af analogien. Kan man gøre lige hvad der falder én ind?

Samme spørgsmål melder sig ved associationerne. EAN leverer i sin 35 sider lange og gennemarbejdede indledning om sine mål og metoder intet kriterium for, hvilke autoriteter, forfattere, udsagn og ideer han må inddrage og hvorfor. Læseren må få det indtryk, at alt er tilladt, – Kierkegaard, Grundtvig, Løgstrup, Jauss, Gadamer, Adorno, Löwith, Justesen Ranch, Højholt, Hegel, Frye, Bjørnvig, Bakhtin, Staiger, Rilke, Gyllensten, Ribbjerg, Drachmann, Claussen, Blixen, Nietzsche, osv. osv. Om de i det enkelte tilfælde bruges, fordi de repræsenterer det bedste, det nyeste eller det hævdvundne på deres felt, fordi de passer i afhandlingens hovedstrømninger eller fordi EAN nu engang er stød på dem under sin vidtstrakte læsning og har fundet dem gode, kan læseren ikke vide. I den eneste anvisning desangående siges, at Holberg vil blive tolket fremad mod vor egen tid (s. 38).

Måske er det snarere, som i Ochenschlägers karakteristik af Steffens i denne anmeldelses indledningsanekdote, udtalelsen af en overordnet idé – in casu Holbergs straffelatter og komiske anarki – der regulerer tilgangen af analogier og associationer. De bliver dermed mere overtalende end bevisende. De offi-

cielle opponenter, Aage Henriksen og Fjord Jensen, karakteriserer afhandlingens svært gennemskuelige stil »som én, der vinder sin styrke mere ved den centrifugale kraft, hvormed den sender sine ideer ud i historien, end ved den centripetal kraft, der kunne have synliggjort sammenhængen i ideerne«, og Fjord Jensen konstaterer som noget positivt, at »det akademiske tabu mod associationer« er ophævet, hvad han accepterer, fordi EAN er ude i det højst seriøse ærinde at skrive en disputats med dybtgående anfægtelse af disputats-traditionen (Kritik 73 s. 124 f.). Sådan kan det naturligvis formuleres.

EANs fornyelse af videnskabelig diskurs har for læsere, der er mindre trænet end de officielle opponenter i at bestemme traditionsbrud og mindre belæst end EAN, sine omkostninger. Man kommer snart til at føle sig hensat i et rum uden tyngdekraft. Næsten alt minder EAN om noget andet, der så ufortrødent indlemmes i tankegangen. Eksemplerne er legio. Kierkegaard hidkaldes for at attestere, at myten slås ihjel, når den tolkes historisk (s. 73), – romantiske (og senere) mytologer har sagt det samme, så hvorfor just Kierkegaard? At »Paars«-diget siver ud i udmattelse belægges med et citat af den tyske forsker E. R. Curtius' karakteristik af Robert de Wace og Rolandskvadets sanger i middelalderen (s. 100), – hvad har det ret beset med »Paars« at gøre? Samme-steds vil EAN illustrere, at »Paars«-digtets uigennemskueligt krogede komposition fører læseren frem til Holbergs »første skitse til et selvportræt«, og det sker ved en genfortælling af lignelsen fra Karen Blixens »Den afrikanske Farm« (1937) om manden, hvis natlige lidelsesvej havde tegnet en stork, da dagen kom. Vil EAN, noget overflødig, overbevise om sine fremførte synspunkters universalitet, eller foregriber Holberg Karen Blixen? Og er universalitet en fordel, når det gælder en skildring af en bestemt forfatters egenskaber i en stærkt afgrænset periode for flere århundreder siden? Metoden nærmer sig parodien, når Lane Cooper citeres for en aristotelisk teori om komik i et udsagn, hvis ene halvdel ikke passer på Holberg og hvis relevante halvdel allerede er meddelt i EANs egne ord øverst på siden (s. 181). En i øvrigt givende redegørelse for komediens intellektualisering og sublimering siden oldtidens ædefarcer skal overraskende pointeres med et citat af Pär Lagerkvists novelle om elevatoren, der gik ned til helvede (s. 267). Hvormed beriger det ræsonnementet?

Alt dette tager sig vel lærd ud, men er det ikke for den, der ved lærdom forstår systematisk tilegnet og systematisk anvendt viden. Der er ingen signaler om, hvornår henvisningerne trækker en betydningsbærende kontekst med og således forudsætter en særlig indsats fra læseren og hvornår man blot kan slappe af og nyde fyrværkeriet. Teknikken bliver hindring mere end håndsrækning. Den kan tit i et mundtligt foredrag være velegnet til at fastholde eller forny opmærksomheden, men i det lange skriftlige løb trætter den ved unødigt bredde. Hvad den øvede opponenter roser som centrifugalt perspektiverende, fornemmer en menig læser reverenter talt som undisciplineret adfærd.

Det undisciplinerede i fremstillingsformen gør bogen besværlig i praktisk brug. Mærkelige udtryk hist og her forvirrer yderligere. På s. 240 snubler man over et udsagn om, at latteren måske er »den menneskelige anskuelsesvevns væsentligste kilde, forsåvidt som den løser en bevidsthed ud fra det, der hidtil har været dens legeme«. Hvilket »legeme«, hvilken »bevidsthed«? På s. 15

noteres det, at Holberg indfandt sig på jorden i rette tid – er det alvor, kunne historiesynet bag erklæringen fortjene en forklaring. Især Holbergs manglende evne til at bo i sin egen krop afføder kryptiske sætninger om EANs kropskologiske utopi (f.eks. s. 383), som dog af gode grunde ikke kan frelse Holberg. Billedsproget er rundtom dristigt, men ikke altid sanseligt og kohærent; det er såre uanskueligt, når det på s. 384 hedder, at Holbergs selvportræt *centreres* om en *truet balance* (mellem natur og jeg), hvilket *placrer* ham i et epokalt *skred* (fremhævelserne er mine).

Småfejl i realia medvirker til indtrykket af svigtende disciplin. »Es ist der Geist, der sich den Körper baut« kan meget vel – som hævdet både s. 148 og 339 – være en maksime af Goethe, men i så fald er Schiller benet uden om den ti år ældre ven på vej mod trykkeriet, thi blankverset ser dagens lys i Schillers sørgespil »Wallensteins Tod« (1800) (III.13). Mottoet til »Paars«-kapitlet, et Shakespeare-citat, har den meningsændrende trykfejl »costum« for »custom« (s. 45). Henvisningen i samme kapitel i note 12 til Grundtvigs Poetiske Skrifter skal rettes til Udvalgte Skrifter (v. H. Begtrup). Og EANs latin nærmer sig Per Degns, når han anvender akkusativformen *nugas* (s. 10), hvor den danske syntaks ikke har ordet som objekt, eller når han konstruerer sig til en nominativsform som *memoria localem* (s. 272). Bagateller – og symptomer.

»Holbergs komik« er ikke let at vise på plads i danskfagets videnskabshistorie. Bogen rummer megen visdom og mange bud på klog livsførelse, men det er mere foranlediget end uddraget af det Holbergske forfatterskab i de afgrænsede ti år. Portrættet af den anti-klassicistiske Holberg, splittet mellem sin digterus og sit didaktiske projekt, er bestemt spændende – og i forlængelse af Ejnar Thomsens »Sfinxen« (1954) og såmænd også den Jens Kruese med »Holbergs maske« (1964), som EAN omfatter med had-kærlighed. En redegørelse af samtidens (bevidstheds)historisk karakter for brydningen mellem den fremmedsprogede klassicisme og den dansksprogede anticlassicisme i det 18. århundredes første halvdel kunne, forbundet med omfordelingen af social vægtfylde fra adel til borgerskab, have givet afhandlingens beskrivelse af Holbergs individuation under den poetiske raptus sikrere historiske grund. Tesen om Holbergs misforhold til sin krop (og til forplantningen) – en tese, der for resten, udover tit af Holberg selv, lanceredes af Carl Roos i »Om et upaaagtet Værk af Holberg« (1930) – forbliver afhandlingens mest personlige resultat. I højere grad end de fleste disputater er »Holbergs komik« blevet, hvad EAN kalder »Peder Paars«: en skitse til et selvportræt.

Er dette litteraturvidenskab? Ved det mundtlige forsvar lagde hverken EAN eller de to officielle opponenter skjul på, at afhandlingen havde haft en besværligere gang gennem universitetets bedømmelsessystem end normalt. Begge opponenter hilste bogen som en udvidelse af begrebet om humanistisk forskning. Det lå i ordene, at udvidelsen var et fremskridt, en gevinst, indsatsen til doktorgraden.

Grænsesprængning og grænseoverskridelse blev på forskellige fronter moderne i 1970'erne, idet man (bevidst) overså, at grænser kan være meningsfulde og motiverede, hvor de skiller ting ad, der faktisk er og bør blive ved med at være adskilte. Hvor fører EAN os nu hen, når han under sine sagkyndiges bifald sprænger grænser? Hans bestandige påberåbelse af alle mulige autorite-

ter ligner en omgåelse af de sidste tre århundreders empiriske grundprincip i videnskaberne, *Nullius in verba jurare*, en tilbagevenden til middelalderens forskningsideal, og den citat-spækkede diskurs minder om klassicismens fremstillingsteknik. Men bestemmelsen holder ikke stik, for autoriteterne bliver mestendels læsefrugter i ordets dobbelte betydning, ikke udtryk for en omhyggelig afmålt og velovervejede indplacering i det hierarki, T. S. Eliot forestillede sig den litterære kultur dannede. De anvendes til illumination af EANs egne tankegange, ikke til reelt støttende stræbepiller på hans bygning. Grundholdningen i »Holbergs komik« er en art litteraturvidenskabelig postmodernisme, hvor mangt og meget er ydre dekoration uden betydning for den bærende konstruktion, kort sagt vidnesbyrd om arkitektens snilde, inventionsevne og indsigt mere end om streng nødvendighed.

»Holbergs komik« er, ikke helt uden betæneligheder ved faren for det anakronistiske og uvidenskabelige (se s. 39), skrevet som en provokation mod disputatsinstitutionen. Den er her behandlet som en sådan. Trods mange spændende detaljer og huskund vil bogen som følge af den eklektiske metode og den dogmatiske (dvs. personligt påståelige) opfattelse af, hvad komik, lykken og livet går ud på, formentlig kun med få af undersøgelsens resultater indgå i Holberg-forskningen og kommende håndbogslitteratur. Det er måske meget godt. Ved det mundtlige forsvar erklærede EAN noget i retning af, at hans egen læsning og oplevelse af Holbergs skrifter indgik i hans vurdering som et dokument på linje med de samtidshistoriske dokumenter og med dokumenter før nutiden. Her går grænsen for det verificerbare. Tilbage bliver spekulation, personlig filosofi og poetiske analogier. Det er ikke at kims af, så længe det ikke strider mod fakta. Men overbevisning er ikke påvisning.

Undervisningsministeriets Bekendtgørelse om erhvervelse af doktorgraden af 31. januar 1977 forventer i sin §2, at en doktorand »sidder inde med betydelig videnskabelig indsigt og modenhed og med sin afhandling har bragt videnskaben et væsentligt skridt videre«. Førsteopponent Fjord Jensen godtgjorde, at disse krav var opfyldt, ved at fremhæve afhandlingens særegne mytisk-historiske beskrivelsesform, hvoraf han (citeret fra Kritik 73 s. 130) udledte »den virkning, at diskussionen af afhandlingen forskyder sig fra den sædvanlige kontrol af fortolkninger til at blive en diskussion af det grundlag, fortolkningerne udfoldes på, hvad jeg ikke skal beklage og har indrettet mig på. Det har også den virkning, at kritikeren næsten fra starten tvinges til at afklare med sig selv, om han vil gennemføre sin kritik på den akademiske traditions præmisser eller på afhandlingens, et problem jeg selv heller ikke har haft vanskeligt ved at placere mig over for«. Fjord Jensen forsikrede videre, at han følte sig »ganske tryk« ved sit bedømmelseskriterium, og hans opposition kunne derfor (i den trykte version) følgerigtigt slutte med at gøre opmærksom på det ironiske i, at doktorandens kritik af disputatsinstitutionen belønnes med en doktorgrad og bekræftes af en opponent som han selv (der altså har valgt at se bort fra det sædvanlige disputatskriterium). Han udbrøder afrundende (Kritik 73 s. 137): »Hvad kunne dog ikke Holberg have fået ud af den sag«.

En noget overflødig og farlig bemærkning: Holbergs komiske figurgalleri rummer mange gode forslag til et svar.

Flemming Lundgreen-Nielsen

*Frans Gregersen og Simo Køppe: Videnskab og lidenskab. Om humanioras videnskabsteori, videnssociologi, videnskabshistorie og samfundsmæssighed, Tiderne skifter, København 1985.**

Tiderne skifter og det er denne bog på flere måder et eksempel på: Omslaget er Michelangelo i postmodernistisk indramning og matchende neonfarver. Sproget flyder let og holdningen er med sine stænk af selvironi afvæbnende i modsætning til det selvhøjtidelige germanerdansk, der prægede videnskabsteoretiske afhandlinger for ti år siden. Fremstillingen veksler mellem begrebsdefinitioner og modelgennemgange og så de cases, som rummer brydninger på videnskabens meta-plan – og ofte er set gennem anekdotisk gossip fra ring-side om forbigåelser og andet kævl. Alene derved matiseres modsætningen mellem videnskab og lidenskab. Videre er bogen typisk for tiden ved at fokusere på ligheder og forskelle mellem humaniora og naturvidenskab, mens forholdet til samfundsvidenskaberne berøres mere perifert efter at have været i centrum i de mange analyser, der fulgte i Frankfurterskolens kølvand.

Skiftet fra konfrontationen humaniora/samfundsfag i f.eks. bevidsthedsociologien til humaniora/naturvidenskab er ikke uden sammenhæng med aktuelle tendenser: Haarder indførte ved sin tiltræden datalære i skolesystemet, de humanistiske studier er under nyprofilering så de passer til erhvervslivet og nye kombinationsuddannelser er i svøb på universiteterne. Humanioras nedprioritering i forhold til socialisationsinstanser og drejning mod produktionssammenhænge viser sig som en krise ikke blot for humanisterne, men også for humaniora. For at der skal kunne komme noget fornuftigt ud af den, er det nødvendigt igen at tage humanioras grundlagsproblemer op i nye sammenhænge, og videnskabsteori er da også blevet en obligatorisk del af de humanistiske grunduddannelser med den nye bekendtgørelse. I lyset heraf er bogen et tiltrængt initiativ.

En kvalificeret debat om grænsen mellem naturvidenskab og humaniora er nødvendig. For uddannelserne i naturvidenskab og teknologi, fordi kandidaterne ikke fremover kan fungere uden øget kreativitet, kritisk analyse og evne til at løse nye problemer. For de naturfaglige videnskaber, fordi allerede debatterne om økologi, psykiatri, gen-manipulation og vurdering af ny teknologi gør det klart, at naturvidenskabelige indsigter har konsekvenser, der må betragtes som andet og mere end en objektivitetens isolerede ø i det højteknologiske samfund. Moderne naturvidenskab har jo forlængst sprængt den positivistiske forståelsesramme, som var til debat i forbindelse med f.eks. Habermas' og Adornos kritik af samfundsfagene. Den brede interesse, der viste sig ved Bohr-jubilæet i 1985 var ikke tilfældig. En af de centrale, danske udgivelser var Tor Nørretranders' bestseller *Det udelelige*. Heri belyser forfatteren bl.a. i forlængelse af Fritjof Capras *Fysikkens tao* (1975, da.overs. 1980) sønderdelingen af den klassiske, tilsyneladende forudsigelige fysik og parallelterne mellem moderne atomfysik og traditionel østerlandsk filosofi.

Er bøger som disse (endnu) et forsøg på i et sækulariseret samfund, hvis kultur endog har sat sig ud over modernismen, at finde rødder og helhed i kaos? Er det tilfældigt, at undervisningsministeren i forbindelse med omlægnin-

gen af gymnasiet opvurderer den religiøse dimension og knytter den tæt til den filosofiske?

I hvert fald er udfordringen fra naturvidenskaberne et fænomen, der må tages seriøst og kritisk op af humanisterne. Kunst er ikke en luksus for lediggængere, mente Oehlenschläger. Og den indsats, hans generation øvede, var ikke det mindste ringe forsøg på at sammentænke humaniora og naturfag (jvf. Steffens, H. C. Ørsted og Hauch bl.a.). Deres helhed kan vi selvsagt ikke holde fast ved, den blev allerede omstødt af Det moderne Gennembrud. Men nok bestræbelsen, der jo kun var én af de mange i europæisk kulturudvikling siden renaissance.

Videnskab og lidenskab tager i sit forord afsæt i en mere snæver forståelses-sammenhæng end den skitserede: Tiderne er skiftet, de unge studenteroprø-
re er blevet ældre og etablerede som fastansatte lektorer, krisen strammer til på institutterne og kravet om at kunne drive videnskab stiger. Den løsning at forfalde til empiriske detailstudier forkastes; opgaven er at få de høje teoreti-
ske krav indfriet i en ny empiri, og derfor er det nødvendigt at gøre videnskabs-
teoretisk status.

Synspunktet bag bogen er, at det er forkert at opfatte videnskab som enten ren ideologi eller objektivitet, alternativet for forfatterne er at finde »en position, som uden at sætte de videnssociologiske relativiseringer over styr og uden at se bort fra videnskabshistoriens mange fortællinger om det videnskabelige samfunds mange fejl- og overgreb fastholder videnskabeligheden, der hvor den faktisk er tvingende sandhed.«(10).

Det private og politiske skal kunne skelnes fra videnskaben, og »det er livsvigtigt for humaniora, at de humanistiske videnskaber nu bliver analyseret på de samme betingelser« som naturvidenskaberne, der hidtil har båndlagt videnskabsfilosoffernes interesse.

Og det gør forfatterne så i bogens fire dele. Den første søger at give svar på, hvad humanistisk videnskab egentlig er, den anden opstiller og gennemprøver en model for en videnskabsfilosofisk analyse af humaniora, den tredje søger i to større analyseeksempler at sammenholde, hvad analysemodellen splitter ad i tre analytiske niveauer, og den afsluttende del belyser aspekter af humaniorafagernes samfundsmæssighed. I denne sammenhæng tillader pladsen desværre kun at skitsere tankegangen kort og kommentere enkelte punkter.

I forbindelse med den indledende diskussion af myter om videnskab splittes begrebet videnskabsfilosofi op i tre forskellige typer af meta-teori: *Videnskabs-teori* om forholdet mellem »det videnskabelige subjekt (videnskabsmanden) og det udforskede objekt«(15). *Videnssociologi* – »det perspektiv, der fremhæver og undersøger de institutionelle, alment økonomisk-politiske, forhold der påvirker den videnskabelige proces.«(24). *Videnskabshistorie*, der omfatter »en given videnskabelig disciplins historiske udvikling og videnskabens placering i samfundsformationen«(26). Ingen af de tre er tilstrækkelige til at definere, hvad videnskab er, og da det ikke altid kan lade sig gøre at overføre argumenter dem imellem, må de opfattes som supplerende og relativt uafhængige tilgange. Mener forfatterne og undlader i øvrigt at undersøge andre muligheder. Men deres resultat er, at selv om det nok også i denne tredelte optik er

svært at få stillet skarpt på begrebet videnskab, så kan man dog karakterisere en videnskab ved følgende: et specifikt genstandsområde, en bestemt empirisk-metodisk tradition, et historisk givet begrebsystem, en konstitueringsperiode, en institutionalisering og en praksisdimension.

Med udgangspunkt i denne konkretisering af de tre discipliner er det muligt, dels at argumentere for, at humaniora er videnskab, dels at naturvidenskab i sin mere avancerede form er dybt forbundet med humaniora, men også adskilt herfra ved sit genstandsområde. Forholdet mellem humaniora, natur- og samfundsvidenskaberne ses som en samfundsmæssig bestemt, historisk realitet, der har hhv. subjektet, naturen og samfundet som objekt. Forfatterne kommer slet ikke ind på forholdet humaniora/religion(teologi), som er yderst aktuelt, men opregner en række grænsediscipliner mellem de nævnte tre hovedområder, f.eks. socialpsykologi og sociolingvistik på grænsen mellem humaniora og samfundsvidenskab.

Historie opfatter de som et rent humanistisk fag, trods mange historikers selvforståelse og samfundsvidenskabelige metode, hvad der bl.a. får konsekvenser for deres beskrivelse af det sociologiske niveau i analysemodellen, jvf. nedenfor. Forfatterne hævder »at humaniora i det væsentlige kan reduceres til tre metavidenskaber, i den betydning, at det er disse tre som andre humanistiske discipliner kan afledes fra. Det drejer sig om lingvistik, psykologi og historie.«(38). Man kan spørge, hvor filosofien er blevet af. Som en fjerde mere perifer og besværlig nævnes æstetikken. Nærmere overvejelser over forholdet mellem kunst og videnskab afvises med påpegning af »de meget store forskelle på de studerede objekters materielle fremtrædelsesformer«(38), hvilket ikke forekommer tilfredsstillende i en bog om humaniora. Litteraturvidenskabens traditionelle erobring af begrebet æstetik køber lingvisten og psykologen naturligvis heller ikke. Tilbage bliver: lingvistik, psykologi og historie som humanistiske meta-videnskaber: »Enhver historie-rekonstruktion implicerer en psykologi (og en subjektfattelse), enhver tolkning bygger på en sprogteori.«(39). Javel, men er disse implikationer de eneste og mest centrale?

Grænsen mellem humaniora og naturvidenskab diskuteres grundigt. Konklusionen bliver efter et blik på Poppers falsifikationslære, på Kuhns paradigmeskift, på Latakos' forskningsprogrammer og Feyerabends »dadaisme«, at selv om genstandsområdet skiller dem, så har de perception, læsning, skrivning og generalisering til fælles, hvorfor humaniora »behandler problemstillinger som enhver naturvidenskabsteoretiker før eller siden må tage stilling til eller løbe panden mod.«(85). Naturvidenskaberne »har bundet sig til reduktionismen«(74) i højere grad end humaniora, der har hjemmehavens fordel, fordi der i videnskabsfilosofiske overvejelser altid indgår begreber om subjekt, sprog og historie. Heri er der sikkert fornuft. Men hvad indgår der ellers på de to sider af den opblødte grænse? Og hvis humaniora er *one up* i forhold til naturvidenskabets grundlagsproblemer, bliver det et relevant spørgsmål, hvorfor man som forfatterne vil kvalificere humaniora ved at gennemføre en videnskabsfilosofisk analyse, der svarer til naturvidenskabernes. Om det er korrekt at konkludere, at det »aktuelle klimaks inden for (natur)videnskabsfilosofi indebærer altså aktualisering af problemstillinger som humanister mindst talt vil betragte som

hverdagskost.«(85) må man bede andre om at tage stilling til. For mig virker det som en forenkling, der ikke holder, hvis man bevæger sig fra de mest generelle begreber mod den daglige, videnskabelige praksis.

Nuvel, diskussionen fører frem til det i og for sig ikke overraskende resultat at alternativet til objektiv videnskab ikke er subjektiv videnskab »men videnskab der klart reflekterer sine egne betingelser.«(90). Såvel det teoretiske udgangspunkt som totaliteten (også kaldet ideologien) og praksis må underkastes refleksion, og disse krav søger forfatterne at gøre operationelle i deres model for videnskabsfilosofisk analyse. Her finder den tredelte optik anvendelse i en tredeling, de fastholder »at psykiske strukturer (niveau 1), begrebssystemer (niveau 2) og institutioner (niveau 3) er af forskellig materialitet og derfor opfører sig uens på en række punkter.«(92). Derfor skal de holdes adskilt, men samtidig kan forklaringer på de forskellige planer støtte hinanden. (Overdeterminationsbegrebet finder her anvendelse uden at det i øvrigt defineres eller forsynes med original afsender og sammenhæng). Begrundelse: at »de enkelte faktorer kun kan defineres i forhold til hinanden, og at det er det valgte perspektiv, som fastlægger de kausalitetsrelationer, man hævder som gyldige.«(91).

Modellen følger den humanistiske tradition ved først at skille (i Anden dels analyse af *humaniora*) for derefter at samle (i Tredie dels analyse af to eksempler). Men det tjener ikke til at præcisere betingelserne for disse operationer ud fra et metateoretisk standpunkt, hvad der unægtelig ville have været en fordel for forskergenerationen på jagt efter Videnskaben. I denne sammenhæng leder vi også forgæves efter begrundelser for, at et begreb som dialektik ikke tages op.

Kommunikationsmodellen danner afsæt for analysemodellen: »En FORSKER behandler METODISK et OBJEKT og frembringer som resultat et PRODUKT.«(100). Modellen raffineres ved at skelne mellem niveau I, personen, niveau II, videnskaben (som begrebssystem) og niveau III, institution(er)ne). Videre ved at skelne mellem en synkron og en diakron betragtning. På baggrund heraf kan rejses en mængde relevante spørgsmål, som forfatterne gør rede for i deres gennemgang af stort og småt i den humanistiske fagkreds. Bl.a. kan man identificere niveauernes »imperialisme«. På niveau I: *biografisme*, på niveau II: *internalisme*, og på niveau III: *slet sociologisme*. Men hvad er betingelserne for at man kan karakterisere noget som sådan øjenforblandelse og andet som relevant perspektivering? Generelt gives ikke, og kan måske ikke gives, noget svar – men gennem en række anskuelige eksempler får læseren viden om, hvorledes niveau I og III kan føre til afdrift fra den rette kurs og internalismen til naiviteter. Det er nødvendigt at supplere den videnskabsteoretiske analyse med videnssociologi og videnskabshistorie, om end disse discipliner tilsyneladende »på hver sin måde« (er) en fornærmelse af videnskaben.«(151).

Modellen er i sig selv ingen nyhed: den rejser kendte krav om refleksion og applicerer en analysestrategi (bl.a. anvendt inden for litteraturvidenskaben) på et trinøjere niveau. Men den er effektiv, trods de spørgsmål den selv aktuali-

serer, til at generere spørgsmål og resultater for så vidt angår humanistisk forskning. Forfatterne kender deres fags prominente cases og mange flere: Den om Brøndum-Nielsens hund, der ikke blev ansat på universitetet, den om Fr. Schyberg, som det gik ligeså, den om Sven Møller Kristensen og Aage Henriksen, den om Cyril Burts tvillingsvindel og mange flere. Mange vil sikkert læse bogen af hensyn til den lidenskab, der her kommer til udtryk, og det er fint, for historierne rives her ud af frokoststuerne small-talk og placeres i en samlet forståelse af humanioras vildveje og besværligheder med magtens repræsentanter. Jeg skal afholde mig fra genfortællinger, læs selv.

For mig har de mest givende afsnit i bogen været diskussionen af niveau II i analysemodellen, de to samlende analyseeksempler og belysningen af humanioras samfundsmæssighed. Derfor vil jeg tage nogle pointer frem herfra:

De fleste videnskaber omfatter, som forfatterne gør opmærksom på, så mange data, at det er vanskeligt at få overblik. Det kan føre til en »fremstilling som bevidst eller ubevidst udelukker videnskabens anvendelse, dens samfundsmæssighed og de institutioner, den bedrives i«, hvorved den bliver »idealistisk og internalistisk.«(121). En sådan fremstilling af historisk karakter er almindelig, fordi kronologi dog er en form for orden. Men faren er her »justifikationsismen«, dvs. den naive tro »at man kan betragte hele historien som én stor forberedelse af nutiden.«(121). Denne blindhed understøttes specielt, hvis den historiske fremstilling snarere lægger vægt på kontinuiteten end på bruddene. Forfatterne refererer Kuhns skelnen mellem »normal science«, der består i »puzzle-sølvning« modsat beskæftigelse med »fundamentals«. Dette fører ofte til beskrivelse snarere end til forklaring, man bliver »imprægneret« mod nytænkning – lukker øjnene. Eksemplet er det sproghistoriske paradigme, der først imprægneres mod skriftlighedsproblemet, så mod psykologisering og endelig mod sociolingvistikken. Resultatet er blevet, at lingvistikken gennem sin historie har udspaltet en række isolerede delområder (jvf.138f).

På baggrund af diskussionen af niveau II forudser forfatterne en interesse for begrebet »literacy inden for alle de humanistiske videnskaber.«(138). Baggrunden for det (der noget uklart både kaldes forskningsparadigme og -program) er overgangen til en »sekundært oral kultur« i bl.a. elektronmediernes afpersonaliserede brug af talesprog, nedgangen af skoletiden, de store skriftsprogss dominans på internationale plan, det nationale skriftsprogss binding til ældre, skriftfikseret samfund med »klar sammenhæng mellem prestigesprog og classesprog.«(137). I denne situation, påpeger forfatterne, bliver det svært at forestille sig retskrivningsreformer – samtidig med at skrift og tale hastigt fjerner sig fra hinanden.

Det første af de to, samlende analyseeksempler handler om »Æstetik og legitimation« og tager Sven Møller Kristensens henvendelse både til det store og det lille publikum som konkret afsæt. På baggrund af en analyse af Aage Henriksens anmeldelse af *Den dobbelte Eros* rejses det dilemma, som æstetikeren geråder i, når han henvender sig som kulturpædagog: »Enten bidrager han til myten om en enhedskultur og foreholder her de almindelige mennesker de ualmindelige menneskers visdom som noget man kan lære af uanset social baggrund. Dette synes (i stærkt forgrovet form, det ved vi godt), at være Aage

Henriksens position. Eller også trækker man sig tilbage til en position, hvor ønsket er at uddybe en allerede forefundet læsning og kan så ikke samtidig opretholde kvalitetsbegreber der er uafhængige af litteraturens sociale funktion, som den er afdækket af ideologikritik og sociologisk litteraturanalyse.«(169).

Parentesen i citatet skal man glæde sig ved (jeg tror, den kan udstrækkes til den anden position også). Dilemmaet er tilsyneladende reelt nok, eller *har* været det for den mere ahistoriske og udialektiske litteraturpædagogik, der i ideologikritikkens kølvand regner en umiddelbar kobling og overensstemmelse mellem tekstens og læserens ideologi som optimal. Humaniora er vel også at (kunne) sætte sig ind i det fremmede i tid og rum. En bog er en maskine til ikke blot at tænke med, men også til at sanse, opleve og føle med. Der læses, lyttes og ses stadigt mere. Men det forudsætter ikke nødvendigvis enighed eller at man konfronteres med sin yndlingsæstetik. Bortset fra det, er der vel sket noget med dilemmaet, idet genstandsområdet dog har forandret sig fra 'enhedskulturen' til det 'postmoderne', såvel æstetisk som ideologisk.

Under diskussionen af de humanistiske fags samfundsmæssighed i fjerde del tages en række vigtige problemer op: Bl.a. spørgsmålet om hvorvidt videnskaben kumulerer viden, spørgsmålet om hvorvidt civilisationsprocessen kan ansues som en stadig fremskridten mod nye behov – og hvorvidt den er irreversibel. Dette fører til epokediskussionen: er nogle begreber og kategorier transhistorisk gyldige, mens andre kun lader sig anvende inden for en epoke? Det beror naturligvis på epokaliseringen, hvorom forfatterne siger konkluderende »Nederst ligger de biologiske rytmer med deres enorme tidsrum, næste lag er de store kulturskred som vi af mangel på bedre sammenfatter under begrebet produktionsmådernes udvikling og øverst har vi så de bevidsthedsskred som påvirker refleksionen så meget, at vi taler om paradigme-skift og kriser.«(212).

Forfatterne regner Freuds begreber jeg/overjeg/det og hans analyse af Ødipus-komplekset »som transhistorisk gyldige«(207), idet de kun støtter dette synspunkt meget spartansk på en henvisning til, at alle hidtil kendte kulturer har haft en religion. Hvad angår forskellen mellem naturvidenskab og humaniora, ligger den dels i, at naturvidenskaberne siden engang i begyndelsen af 1800-tallet er »opprioriteret i en sådan grad, at de har accelereret lysår forbi humaniora.«(207). Men samtidig – og vigtigere – ligger forskellen i genstandsområdernes historicitet, hvor man bl.a. med henvisning til den historiske irreversibilitet »at humanioras genstandsområde ændres både kvalitativt og kvantitativt langt hurtigere end naturvidenskabernes. Humaniora vil af den grund altid halte bagefter. Det er også genstandsområdets historicitet, der gør de tre refleksionskrav tvingende nødvendige.«(208).

Påpegningen af forskellene i genstandsområdernes historicitet virker for mig uden videre rimelig. Hvad jeg ikke kan overskue (og heller ikke ledes på sporet af) er, hvilke konsekvenser det har at naturvidenskabens genstandsområde gennem de sidste 200 år må siges at have været konstant i objektiv forstand, når man ser bort fra uddøende arter m.v. Men at naturvidenskabsmændene ude i verdensrummet og inde i det mindste har afdækket lag på lag – og dermed samtidig set fra menneskets synspunkt radikalt har ændret det faktiske gen-

standsområde i mindst lige så høj grad som civilisationsudviklingen har ændret humanisternes – uden at de så i øvrigt har kunnet følge med. Hvor meget kan man så i denne situation bygge på iagttagelsen af genstandsområdernes forskellighed? Og *hvis* den er radikal: hvor meget videnskabsteoretisk erfaring kan der udveksles mellem positioner, der er lysår fra hinanden?

I bogens sidste afsnit diskuteres forholdet mellem de intellektuelle og sandheden: »Hvis de herskende tanker produceres af den herskende klasses håndgangne ideologer kan disse ikke producere sandheder, som er uafhængige af klasse-interesser.«(215). Det konstateres, at for universitets-humanisterne har marxismen været »mere inspirerende som kritik end egentlig som grundlag for en ny normalvidenskab.«(221). Forfatterne henviser til, at der endnu ikke eksisterer en marxistisk sprogvidenskab og kun spredte bidrag til en tilsvarende litteraturvidenskab, og de begrundet synspunktet med at formentlig »er den omtalte mangel på tvivl, den endelige partitagen, i det hele taget nemmere at administrere som hudflettende materialistisk kritik af den borgerlige videnskab.«(221).

Konstateringen er efter min opfattelse korrekt i det store og hele, men det er vel endnu ikke schlyt. Og der er vel i den marxistiske videnskab andet og mere end dogmatik, f.eks. også et element af skepsis og kritik, som den har fælles med den genuine del af den borgerlige videnskab. Friheds- og lighedsbegreberne er jo heller ikke noget, kong Karl fandt på. Hvorfor så tro, at den store enhedsvidenskab er saliggørende?

Forfatterne beklender sig i den flotte finale til troen »på tænkningens mulighed for at transcenderer de materielle livsvilkår. Hvis ikke denne fantastiske mulighed forelå, ville denne bogs teser falde sammen som et korthus.«(223). Man kan mene, at mange af eksemplerne i bogen taler for at muligheden i hvert fald er svær at bruge. Men – for at vende tilbage til modellen – niveau II er kraftcentret, mens de to andre bør og kan overskrides: »forskerens særlige opgave og hans særlige træning består i metodisk og reflektivt samt under dyb tvivlen at frigøre sig så vidt det er muligt fra de bånd hans tid, hans baggrund og hans hele materielle eksistens pålægger ham for frit at konstruere det mulige.«(223). Hvis det er en illusion er det en af »den slags der gør livet værd at leve«(223), skriver forfatterne og leder tanken tilbage på det tidlige embedsborgereskab. Ikke tilfældigt, for det formulerede som nævnt mange krav, der endnu ikke er realiseret.

Når man som videnskabsmand har prøvet at leve op til recepten at konstruere hvad der har været og skal komme, årsager og virkninger, og når man har beruset sig ved at fremstille det for folket, så har man forfatternes tilladelse til at drikke sig en god rus til. For så i morgen at opleve, at verden er lige så rædselsfuld.

Det vil jeg så gøre.

Gak hen og gør ligeså, med lidenskab og videnskab.

Finn Hauberg Mortensen